

СЕМАНТИКА ЗОБРАЖЕНЬ НА ФУНЕРАЛЬНОМУ ПОСУДІ З РОВАНЦІВСЬКОГО МОГИЛЬНИКА КІНЦЯ ДОБИ БРОНЗИ

Дмитро ПАВЛІВ

Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України,
вул. Винниченка, 24, 79008, м. Львів, Україна,
e-mail: datamitra@gmail.com

Вивчення семантики зображень на археологічних артефактах викликає великий інтерес, адже трактувати зміст орнаментальних композицій, ідеограм, символічних знаків можна в контексті сфери тогочасних релігійних доктрин. Це стосується і орнаменталізації посуду, знайденого в похованнях. Під час досліджень біритуального могильника ульвівецько-рованцівської культурної групи в Рованцях (Волинська обл.), датованого другою половиною IX–VIII ст. ВС, знайдено вазу-урну з рештками тілоспалення. На посудині нанесено зображення чотирьох «дерев», які стоять на хвилястій лінії і мають підняті гілки та круглі навершшя. Одне з них відрізняється наявністю зламаних гілок.

Порівняльний аналіз археологічних матеріалів із залученням етнографічних і фольклористичних джерел та прикладів із мітології дає змогу пояснити семантику цих символічних знаків, які утворюють цілісну ідеограму з образно-символічним значенням. Стверджено, що таку ідеограму, яка трапляється також на посуді з поховань культури шнурової кераміки, комарівської, білозерської, поморської, особливо висоцької та лужицької культур, можна вважати універсальною знаковою системою для образного вираження однієї з найдавніших релігійних доктрин.

Зображення дерева на фунеральному посуді можна пов'язати з образом «світового дерева (дерева життя)», універсальним мітологічним архетипом, символічним втіленням ідеї відродження, хоча одночасно це може бути і «дерево смерті» або «дерево нижнього світу». Також зазначено, що можливе антропоморфічне трактування зображення дерева як символу душ померлих, які стоять на березі ріки – межі світів або плывуть «рікою смерті» у потойбіччя, про що свідчить зображення знаку води (ріки) під знаками дерева. Стверджено, що зображення на урні з Рованців – це осмислені давніми людьми магичні знаки-символи, нанесені на поховальний посуд для забезпечення «переходу» померлих у потойбічний світ і наступного відродження, можливо, закодованою розповіддю про померлих, рештки яких було захоронено в цій посудині, адже в основі таких вірувань лежить давній відомий на широких теренах у багатьох різночасових і різноетнічних культурах культ предків.

Ключові слова: доба пізньої бронзи, Рованцівський могильник, кремація, фунеральний посуд, семантика зображень, магичні знаки-символи, культ предків, ідея відродження.

*Nemo autem vereri debet ne characterum contemplation nos a rebus abductat,
imo contra ad intima rerum ducet¹*
Gottfried Leibniz

Від початків розвитку археологічної науки і до тепер не зникає інтерес до вивчення семантики зображень на археологічних артефактах. Трактування змісту орнаментальних композицій, піктограм та ідеограм, знаків і символів має важливе значення для розуміння нематеріальної духовної культури давніх суспільств. Виникає питання, як треба розглядати

¹ Не треба боятися, що спостереження над знаками відверне нашу увагу від речей: навпаки, воно приводить нас до сутності речей (лат.). Готфрід Ляйбніц

такі зображення: як суто твори мистецтва, породжені естетичними потребами людської натури, чи як певні форми і схеми для вираження ідейної сутності важливих явищ у житті людини, пов'язані зі світоглядною сферою первісної символічної культури, яка охоплює магію і релігію?

Перед археологами, які вивчають пам'ятки, що можуть вважатися творами давнього мистецтва (зокрема й орнаментальні системи), постає запитання: якою ж була їхня функція? Первісна культура – це культура магічного типу, де мистецтво мало медіативний зв'язок із *sacrum*, отже розглядати давні мистецькі твори можна і в контексті сфери комунікаційно-символічних практик тогочасних релігійних доктрин [Рыбаков, 1962, с. 66; Gediga, 2001, s. 11–17]. Це здебільша стосується орнаменталізації посуду, особливо знайденого в похованнях. Такий посуд (керамічний, рідше кам'яний чи дерев'яний), який часто входив до складу поховальних дарів, очевидно, був важливою компонентою поховального обряду, а зображення на ньому могли бути пов'язані з певними релігійно-міфологічними уявленнями про життя і смерть людини, символічним «переходом» померлих зі світу живих до світу мертвих, культом предків та ідеєю відродження. Особливе значення мали зображення на спеціальному фунеральному посуді для зберігання решток кремації – урнах.

На зламі II і I тис. ВС на південному заході Волині в межах Волинської височини у контактній зоні пограниччя висоцької культури й лужицького (неодноманітного!) культурного кола археологічних субкультур існують пам'ятки ульвівецько-рованцівського типу – окреме локальне синкретичне культурне явище (культурна група). Пам'ятки цього типу репрезентовані біритуальними могильниками в Рованцях над р. Стир, Городку над р. Черногузкою, Ульвівку та Стрижові над Західним Бугом, Тяглові над р. Солокією. Окрім своєрідних рис поховального обряду, вони виділяються оригінальними комплексами керамічних виробів, де трапляються особливі форми посуду, досить рідкісні або й взагалі такі, що не знаходять (поки) аналогій серед матеріалів близьких хронологічно та територіально пам'яток кола лужицьких культур і висоцької кінця бронзової – початку ранньозалізної доби. Частина такого посуду прикрашена своєрідними орнаментальними мотивами [Павлів, 1992, с. 34–36; 1993, с. 11–56; 2006, с. 154–165; Павлів, 2008, с. 68–102; Павлів, 2018, с. 111–122; Козак, Павлів, 1999, с. 71–81].

Найбільший і найбільш досліджений могильник – Рованцівський, розташований на межі Волинської височини та Полісся, на високому лівому березі р. Стир, правій притоки р. Прип'яті неподалік Луцька. Некрополь належить до типу ґрунтових із біритуальним поховальним обрядом. Загалом тут досліджено 80 тілопокладних випростаних, орієнтованих головою на південь поховань, 12 тілопальних, а також 16 окремих захоронень черепів [Павлів, 1993, с. 11–35]. Могильник, згідно з радіовуглецевим датуванням², належить до другої половини IX–VIII ст. ВС і є, поки, найсхідніше розташованою пам'яткою ульвівецько-рованцівської групи.

Тілопальні поховання виявлені на всій площі могильника, з яких вісім – ґрунтових в ямках, одне – в урні та три – тілопальні на рештках тілопокладення. Більше захоронень (8 із 12) розташовувалось у східній крайній частині могильника поміж дитячих тілопокладень. Тілопальні поховання розміщувалися здебільш поряд окремих захоронень черепів. Власне, єдине серед цих захоронень, здійснене у спеціальній посудині-урні (тілопальне поховання 7), привертає увагу і самою урною, і зображеннями на ній.

Тілопальне поховання 7 виявлене на глибині 0,4–0,55 м від денної поверхні. Здійснене в заглибленні розміром 0,5×0,7 м. Складалось із двох скупчень уламків перепалених, не очищених від слідів кремації кісток людини і вазоподібної посудини-урни, що лежала на боці з північної сторони поховання. Серед решток кремації – шматочки деревного вугілля, фрагменти кісток досить великі, переважно частини кінцівок і ребер. Кілька перепалених

² Київська радіовуглецева лабораторія Інституту геохімії навколишнього середовища НАН України, лабораторний номер Ki-9815.

дрібніших кісток знайдено в урні, невелика їх кількість розсипана навколо неї. Припускаю, що первісно урна була заповнена рештками кремації, які висипалися після її перекидання внаслідок якихось дій, наприклад, спеціального порушення поховань (культового або для грабунку)³ чи механічного зрушення ґрунту під час оранки (рис. 1).

Рис. 1. Рованцівський могильник. Тілопальне поховання 7. Фото Д. Павліва

Fig. 1. Rovantsi cemetery. Cremation burial 7. Photo by D. Pavliv

Посудина-урна має виразну витончену форму. Її висота – 19 см, циліндрична видовжена шийка переходить у розхилені потоншені вінця, діаметром 16 см. Сильно випуклі плічка стрімко звужуються до дна. Діаметр вінець і максимального розхилу плічок майже однакові та становлять відповідно 16 см і 16,5 см. Посудина тонкостінна, досить добре випалена, керамічне тісто однорідне, з невеликою домішкою піску. Вся зовнішня поверхня урни лискована, чорного або темно-сірого кольорів (рис. 2, 3, 1).

На шийці вази, симетрично з чотирьох сторін, заглибленими рисками⁴ у вигляді пунктирних ліній нанесено зображення чотирьох рослин (дерев? пагонів?) із піднятими гілками, що розходяться від стовбура на два боки, заглибленими крапками на верхівці стовбурів зображено округлої форми наверхшя у вигляді «голівки» чи «квітка». Деревця ніби стоять на горизонтальній заглибленій смузі, яка відділяє шийку вази від її плічок. Нижче, оперізуючи верхню площину плічок посудини, двома паралельними рядами таких же тиснених рисок нанесено дві горизонтальні хвилясті лінії (рис. 3). Очевидно, первісно заглиблення були

³ Багато інших поховань Рованцівського могильника є спеціально порушеними.

⁴ Ймовірно, такі риси наносили (втискали) найпростішим інструментом-штемпелем.

заповнені білою масою, яка подекуди в них збереглася. Це давало можливість зображенню ефектно виділятися на фоні лискованої чорного кольору поверхні вази.

Рис. 2. Рованцівський могильник. Урна з тілопального поховання 7. Фото Д. Павліва

Fig. 2. Rovantsi cemetery. Cinerary urn from cremation burial 7. Photo by D. Pavliv

Подаю детальніший опис зображень на урні.

«Дерево» I: з лівого боку – 8 гілок (7 подвійних та одинарна), з правого – 9 (7 подвійних, 2 одинарні). Стовбур складається із 23-х подвійних рисок, гілки – із 8-ми–9-ти рисок. На верхівці дерева «квітка» із 8-ми крапок (7 утворюють коло, 1 в центрі).

«Дерево» II: з лівого боку – 9 гілок (7 подвійних, 2 одинарні), з правого – 9 гілок (6 подвійних, 3 одинарні, у 4-х гілок закінчення з 1-ї риски). Стовбур із 24-х подвійних рисок, гілки – із 10–14-ти. На верхівці дерева – «квітка» із 14-ти крапок (9 утворюють коло, 5 в центрі).

«Дерево» III: з лівого боку – 7 подвійних гілок, із правого – 7 гілок (5 подвійних, 2 одинарні, 6 мають загнуті донизу закінчення). Стовбур із 19-ти подвійних рисок, гілки з 10–14-ти. На верхівці дерева – «квітка» з 11-ти крапок (9 утворюють коло, 2 в центрі).

«Дерево» IV: з лівого боку – 8 гілок (6 подвійних, 2 верхні одинарні), з правого – 8 гілок (6 подвійних, 2 верхні одинарні). Стовбур із 23-х подвійних рисок, гілки з 10–14-ти. На верхівці дерева – «квітка» з 11-ти крапок (рис. 3, 3).

Бачимо, що всі чотири «дерева» загалом подібні один до одного, але між ними є й певні відмінності. У кожного (крім «дерева» I) кількість гілок зліва і справа від стовбура однакова, «дерева» I, II і IV, окрім гілок із подвійних рисок, мають по 3–4 гілки з одинарних рисок, розташованих у верхній частині стовбура. У «дерева» IV «квітка» на верхівці стовбура, на відміну від інших, округлих, має розгалуження вліво і вправо. Найцікавіші, на мою думку, відмінності спостерігаємо в «дерева» III: тут є лише дві гілки з одинарних рисок, і вони розташовані не зверху, а посередині стовбура. І, найважливіше, лише в «дерева» III кінці 6-ти гілок із правого боку стовбура надломані й опущені (рис. 3, 3). Аналізуючи зображення на посудині, помітно, що людина, яка їх створила, досить старанно дотримувалася відповідної симетрії і певного рахунку. Навряд чи відмінності у вказаних деталях «дерева» III спричинені недбалістю чи випадковістю, ймовірно, вони зроблені усвідомлено й можуть мати певний сенс.

Зображення чотирьох «дерев» на урні поєднане із хвилястою лінією під ними. Очевидно, це два компоненти однієї символічної ідеограми, і розглядати їх треба разом.

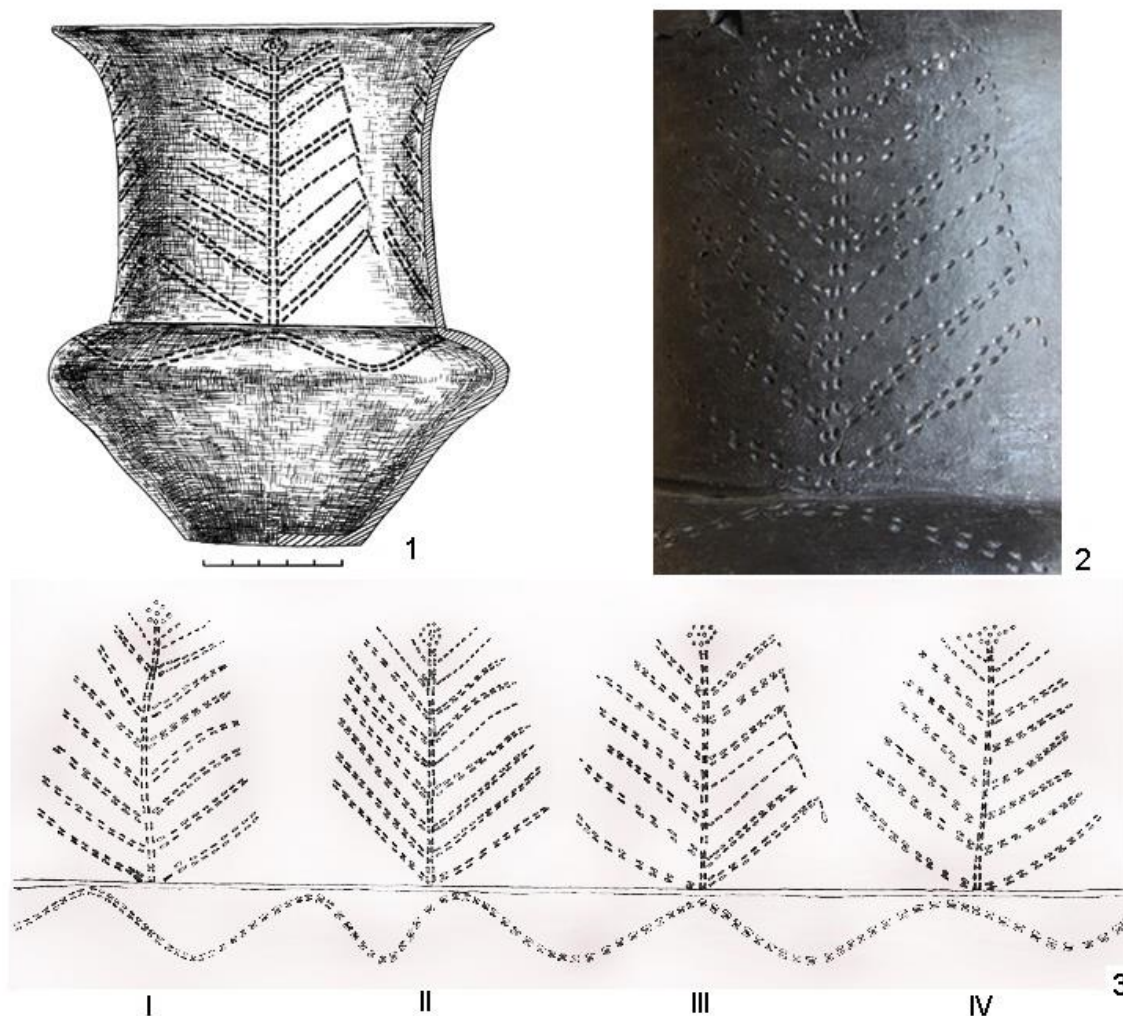

Рис. 3. Рованцівський могильник. Зображення на урні з тілопального поховання 7. 1, 2 – деталі зображення, 3 – розгорнуте зображення

Fig. 3. Rovantsi cemetery. Image on the cinerary urn from cremation burial 7. 1, 2 – details of the image, 3 – deployed image

Зображення знаків дерева (найчастіше у вигляді «ялинки») та води в різних варіантах спорадично трапляються на посуді деяких археологічних культур, але надто поширеними ці знаки і композиції із них не були. Що важливо, існування подібних символів-орнаментів, передовсім на фунеральній кераміці, може свідчити про ідейну близькість світогляду навіть віддалених між собою у часі та просторі культур.

Серед багатой орнаментатії посуду трипільської культури⁵ трапляються зображення (малюнки й ритування) рослини у вигляді стебла або стовбура з гілками, спрямованими вверх (рис. 4, 1–5) [Кандиба, 2004, с. 72, мал. 75; Черныш, 1982, табл. LXXX, 1, 2, LXXXIII, 15; Мовша, 1985, рис. 65, 4, 5]. У більшості випадків вони трактуються як зображення колоса та пов'язані з аграрними культами і, що на мою думку важливо, символікою «відродження жертви» [Бурдо,

⁵ Потрібно зазначити, що здебільша це посуд не з поховальних об'єктів, хоча можливе його використання і в ритуальних справах.

2004, с. 411–412]. Рідше знаходимо поєднання символів рослини й води або ріки (рис. 4, б) [Черныш, 1982, табл. LXXXII, 1 (Середня Наддніпрянина, за В. В. Хвойком)]. У давньогрецькій релігії, зокрема в обрядах Елевсінських містерій, колос (стебло, деревце) символізував вічне життя і пов'язувався з Корою, дочкою богині Деметри, у якій могли поєднуватися два дуже давні, ще догрецькі, божества – цариця підземного світу і Діва-Зерно, зіставляючи два протилежні, але й взаємопов'язані явища – життя та смерть [Нильсон, 1998, с. 73–76].

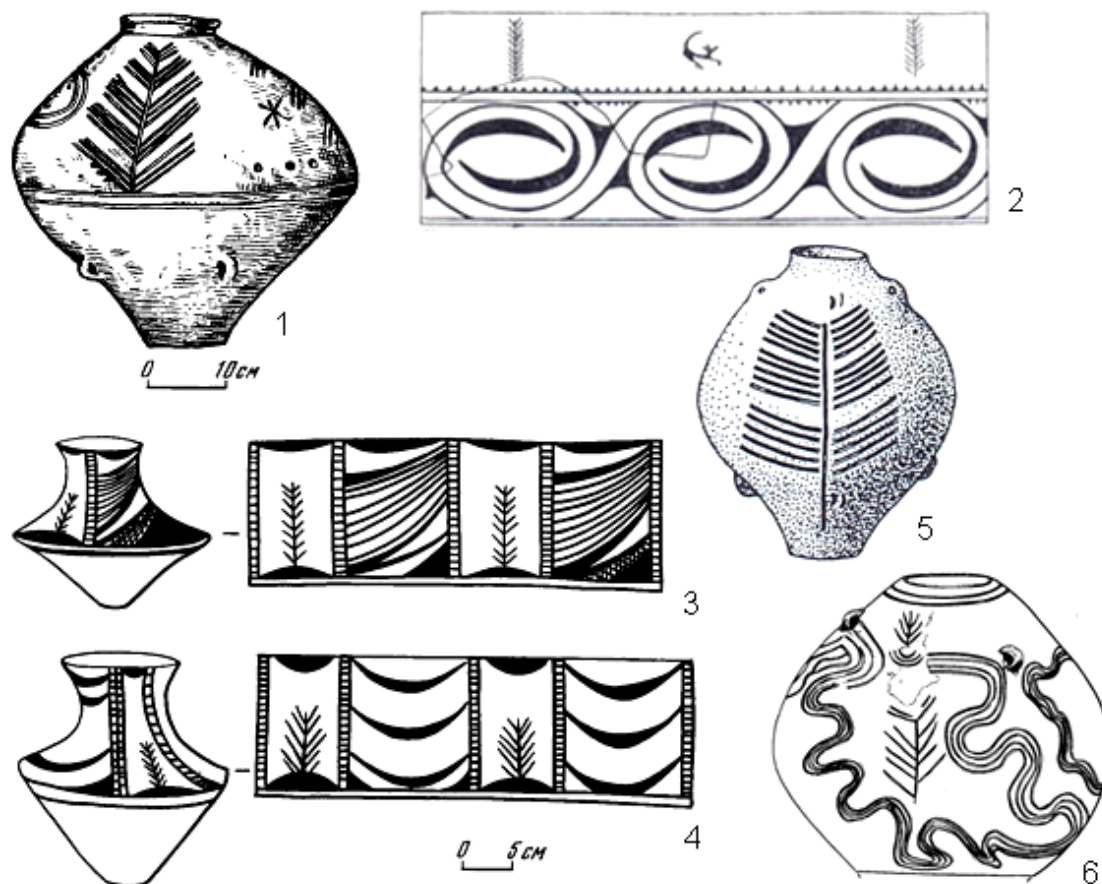

Рис. 4. Зображення символів рослин та води на посуді трипільської культури. 1 – Верем'я (за Мовша, 1985); 2 – Шипинці (за Кандиба, 2004); 3, 4 – Томашівка (за Черныш, 1982); 5 – Коломийщина (за Мовша, 1985); 6 – Середня Наддніпрянина (за Черныш, 1982)

Fig. 4. Images of symbols of plants and water on the vessels of Trypillia culture. 1 – Veremja (by Мовша, 1985); 2 – Shypyntsi (by Кандиба, 2004); 3, 4 – Tomashivka (by Черныш, 1982); 5 – Kolomyishchyna (by Мовша, 1985); 6 – Middle Dnipro region (by Черныш, 1982)

Наприкінці енеолітичної доби та на початку доби бронзи в культурі шнурової кераміки під насипами курганів в основних центральних похованнях дорослих чоловіків часто трапляється спеціальний фунеральний посуд – опуклобокі амфори. Інколи вони орнаментовані у верхній частині умовними ритованими зображенням «деревця» із піднятими або опущеними гілками. Здебільша «деревця» стоять на одній або кількох горизонтальних, інколи хвилястих смугах (рис. 5, 1–7) [Sulimirski, 1968, p. 141, 142, plate 4, 1, 5; Machnik, Bagińska, Koman, 2009, s. 32, рyc. 22, 2, s. 38, рyc. 28, 5, s. 142, рyc. 113, 3, s. 149, рyc. 117, 6; Niezabitowska-Wiśniewska, Wiśniewski, 2011, s. 337, рyc. 8, 7, 9, 1, 10; Sochacki, 1965; Jarosz, 2016, рyc. 9, 1; Войтович, 2016, рис. 14, 4].

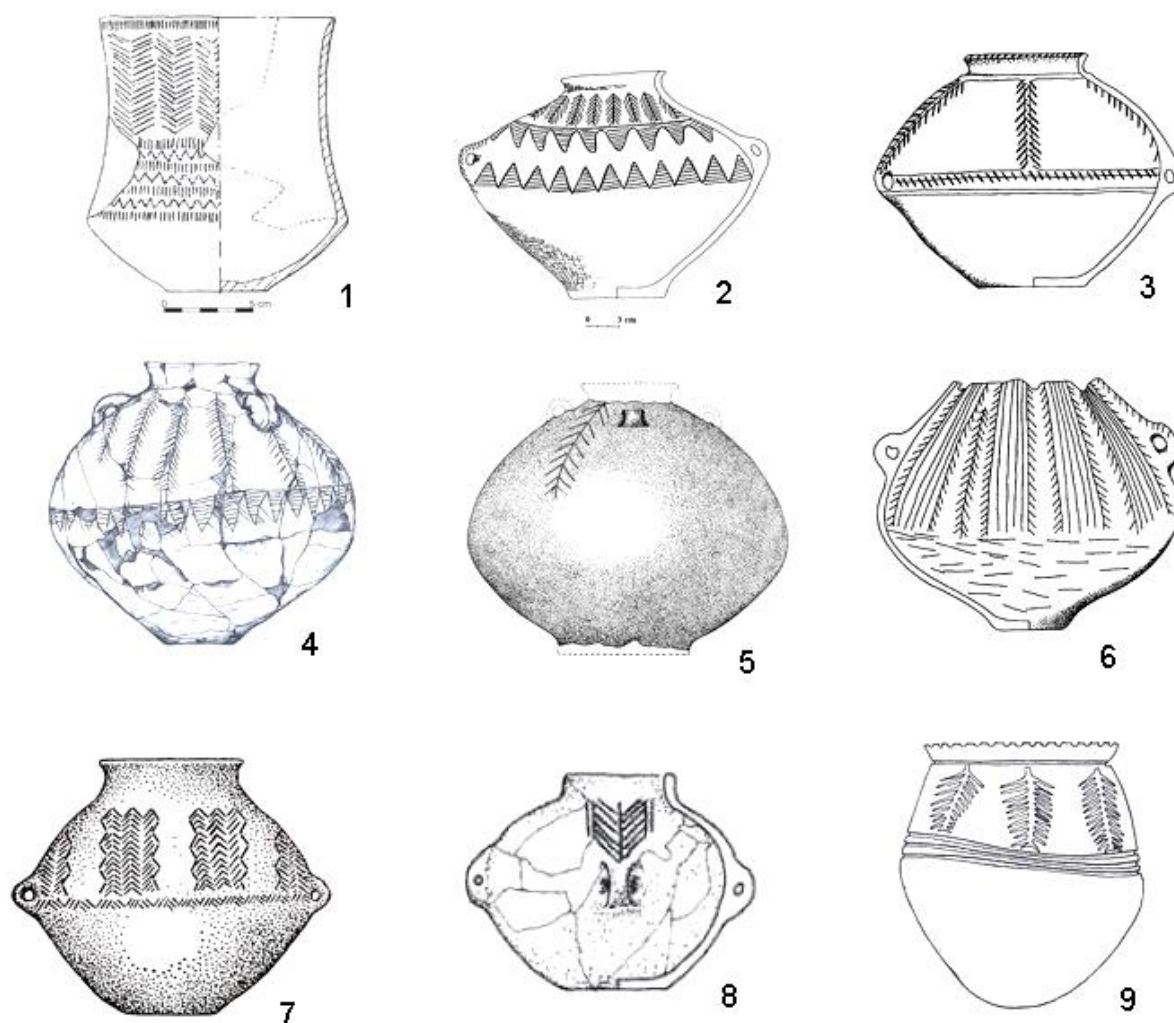

Рис. 5. Зображення символів рослин на посуді з поховань культури шнурової кераміки у Південно-Східній Польщі (1–4, 6) і Верхній Наддністрянщині (5, 7) та на посуді з поховань ямної культури Середньої Наддністрянщини (8), каспійсько-дніпровської фази розвитку (9)

1 – Mokrelipie, 2 – Klekacz, 3, 6 – Wierszczyca, 4 – Ulów, 5 – Bovshiv, 7 – Krasiv, 8 – Oleneshty, 9 – Arkhar (за Sochacki, 1965; Jarosz, 2016; Machnik, Bagińska, Koman, 2009; Niezabitowska-Wiśniewska, Wiśniewski, 2011; Войтович, 2016; Sulimirski 1968; Іванова, Косько, Влодарчак, 2014; Даниленко, 1974)

Fig. 5. Images of symbols of plants on the vessels from burials of Corded ware culture in South-Eastern Poland (1–4, 6) and Upper Dnister region (5, 7) and on the vessels from burials of Yamna culture in Middle Dnister region (8), Caspian-Dnipro phase of development (9)

1 – Mokrelipie, 2 – Klekacz, 3, 6 – Wierszczyca, 4 – Ulów, 5 – Bovshiv, 7 – Krasiv, 8 – Oleneshty, 9 – Arkhar (by Sochacki, 1965; Jarosz, 2016; Machnik, Bagińska, Koman 2009; Niezabitowska-Wiśniewska, Wiśniewski, 2011; Войтович, 2016; Sulimirski 1968; Іванова, Косько, Влодарчак, 2014; Даниленко, 1974)

Подібні мотиви зрідка трапляються на посуді, який супроводжував поховання під курганами ямної культури (рис. 5, 8, 9) [Даниленко, 1974, рис. 19, 5; Іванова, Косько, Влодарчак, 2014, с. 355, рис. 4.3.3:2, 2].

У сюжетах багатой й оригінальної орнаментики посуду культури багатопружкової кераміки (культурне коло Бабино) початку II тис. ВС побутують стилізовані зображення рослин у вигляді «ялинок» [Братченко, 1971, с. 339, рис. 95; Братченко, 1985, с. 454, рис. 122;

Березанская, Отрощенко, Чередниченко, Шарафутдинова, 1986, рис. 4, 6, 10], але це кераміка переважно з поселень, у похованнях такий посуд трапляється рідше [Березанская, 1962, рис. 4, 5, 1, 2; Березанская, Отрощенко, Чередниченко, Шарафутдинова, 1986, рис. 11, 1]. Вважається, що рослинні символи в орнаментиці кераміки бабинської культури пов'язані з культом священної рослини Соми-Хаоми давніх індоіранців [Березанская, 1982, с. 186].

Рис. 6. Зображення дерева на посуді з поховань комарівської культури в Комарові (1), східнотщинецької (сосницької) культури у Волинцеве (2), білозерської культури в Етулії (3) та Широкивського могильника (4) (за Sulimirski, 1968, Makarowicz et al., 2016, Березанская, 1982, Мелюкова, 1979, Лесков, Кравченко, Гошко, 2019)

Fig. 6. Images of tree on the vessels from burials of Komariv culture in Komariv (1), Eastern-Trzcinec (Sosnytska) culture in Volyntseve (2), Bilozerska culture in Etulia (3) and Shyrokiivskiy burial ground (4) (by Sulimirski, 1968, Makarowicz et al., 2016, Березанская, 1982, Мелюкова, 1979, Лесков, Кравченко, Гошко, 2019)

У тілопокладному похованні комарівської культури, у кургані 9 на могильнику в Комарові, знайдено невеликий горщик із ритованими зображеннями двох рядів яликоподібних деревець, розташованих між горизонтальними смугами (рис. 6, 1) [Sulimirski, 1968, Fig. 28, 7; Makarowicz et al., 2016, s. 304, 306, fig. VIII. 95]. Деяко подібну композицію бачимо на горщику біконічної форми східнотщинецької (?) культури, де ряд ялинок у верхній

частині посудинки також розташований між горизонтальними пластичними смугами (рис. 6, 2) [Березанская, 1982, с. 30, 54, 186, рис. 72, 17].

У похованнях білозерської культури Північного Надчорномор'я, які датуються кінцем XI–X ст. ВС (у кургані поблизу Етулії та на Широківському могильнику) виявлено кубкоподібні та чашоподібні посудини, які дослідники трактують як ритуальну поховальну кераміку з ритованим зображенням «ялинок»⁶ (рис. 6, 3, 4) [Мелюкова, 1979, с. 54, 56, рис. 16, 7, 9; Лесков, Кравченко, Гошко, 2019, с. 118, 140, рис. 1.118, 22, 15].

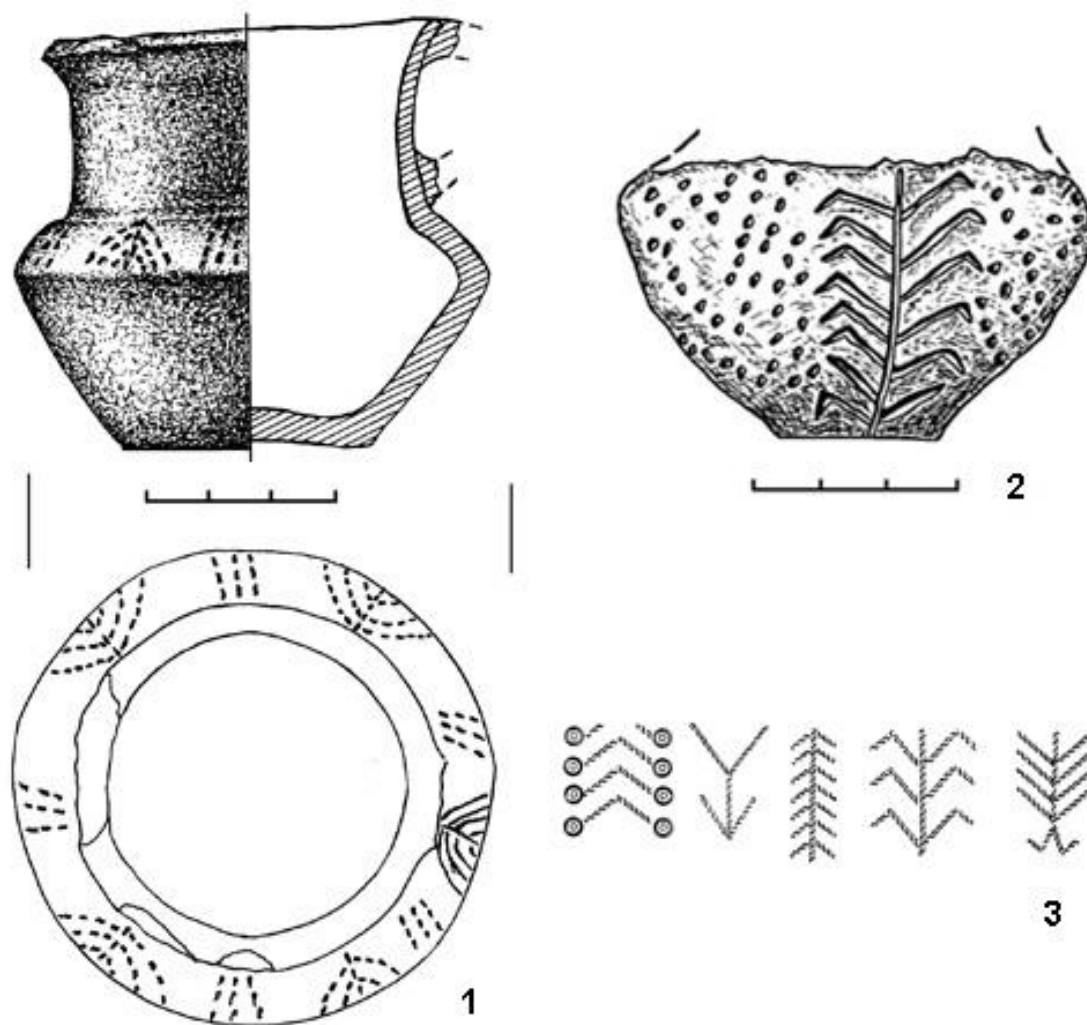

Рис. 7. Зображення дерев на посуді з могильників ульвівецько-рованцівського типу (1 – Рованці, з поховання черепа 6; 2 – Тяглів), 3 – приклади орнаментатії кераміки культури інсула-банулуй (за Павлів, 1993, Hänsel, 1976)

Fig. 7. Images of tree on the vessels from the cemeteries of Ulvivok-Rovantsi type (1 – Rovantsi, from the burial of skull 6; 2 – Tiagliv), 3 – examples of ornamentation of ceramic ware of Insula-Banului culture (by Павлів, 1993, Hänsel, 1976)

⁶ Важливо зазначити, що на могильнику в Рованцях у тілопокладному похованні № 12 молодій жінки біля черепа виявлено посудинку-кубок, подібну до кубків із поховань білозерської культури кінця доби бронзи та чорногорівської культури [Павлів, 1993, с. 22, 31, рис. 7, 1].

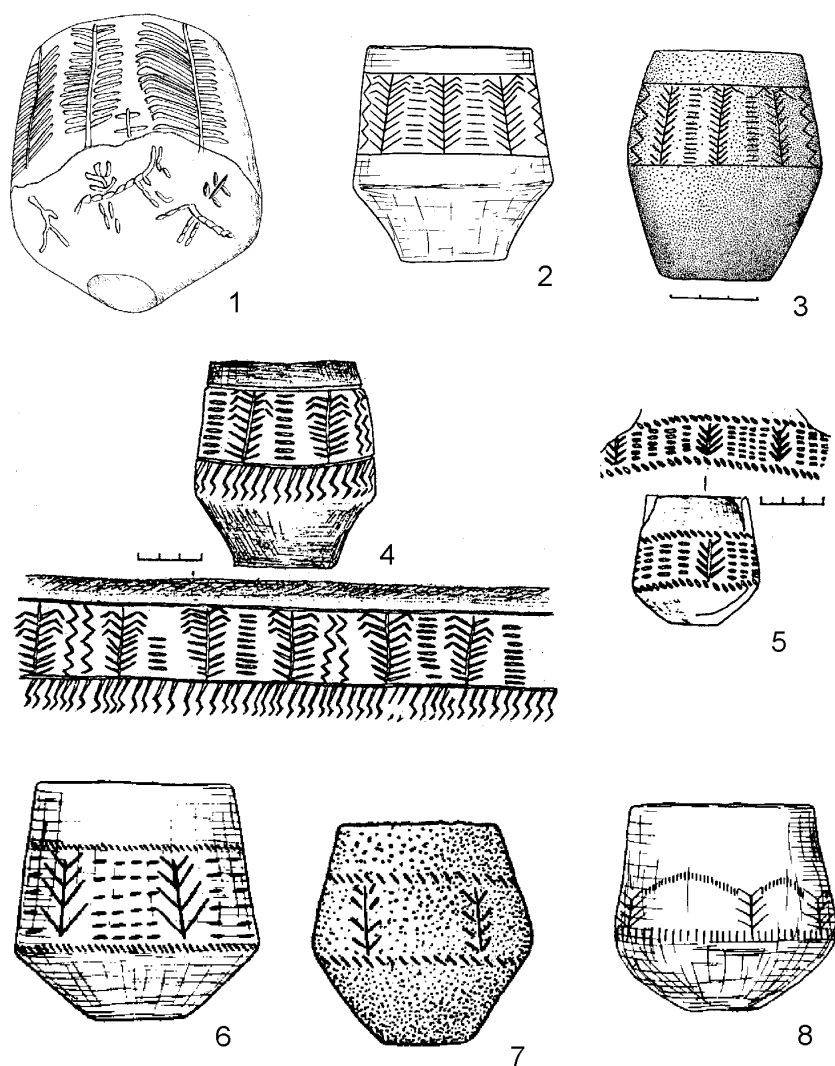

Рис. 8. Зображення рослин на посуді з поховань висоцької культури. 1 – Ріпнів, 2, 4–8 – Ясенів, 3 – Гончарівка (за Крушельницька, 1976, Węgrzynowicz, 2000, Березанская, 1982, Бандрівський, Крушельницька, 1998, Sulimirski, 1931)

Fig. 8. Images of plants on the vessels from burials of Vysotska culture. 1 – Ripniv, 2, 4–8 – Jaseniv, 3 – Goncharivka (by Крушельницька, 1976, Węgrzynowicz, 2000, Березанская, 1982, Бандрівський, Крушельницька, 1998, Sulimirski, 1931)

З могильника в Рованцях, окрім вази-урни з тілопального поховання 7, яка вже описана, походить невеликий чернолискований кухлик, знайдений у похованні черепа 6. На верхній площині його плічок витиснено зображення п'яти знаків у вигляді схематичних «дерець» із плавно опущеними гілками. Чотири з них виконано тисненими штрихами, вони мають по три гілки з кожного боку. П'яте «дерець» прокреслено суцільною лінією і містить по чотири гілки з кожного боку. «Дерець» відділені між собою рядами вертикальних штрихів. Зображення первісно були заповнені білою масою (рис. 7, 1) [Павлів, 1993, с. 28, рис. 10, 4].

Знак деревця із піднятими гілками, кінці яких загнуті вниз, нанесено на посудинку, знайдену на могильнику ульвівсько-рованцівського типу в Тяглові (рис. 7, 2) [Павлів, 1993, с. 53–54, рис. 21, 14].

Аналогії до зображення на урні з Рованців знаходимо в оздобленні кераміки висоцької культури. У похованнях з Ясенова, Гончарівки, Висоцька та Ріпнева виявлені невеликі

біконічної форми посудинки, верхня площина яких прикрашена рядами «деревець» із піднятими гілками, кінці яких інколи загнуті вниз. Деревця завжди стоять на основі у вигляді горизонтальної лінії або низки коротких штрихів. На одній із посудинок Ясенівського могильника нижче деревець і горизонтальної смуги-основи нанесено щільний ряд зигзагоподібних знаків (рис. 8) [Sulimirski, 1931, s. 117–118, 131, tabl. XIV, 3, 23, 27; Крушельницька, 1976, с. 53, рис. 20; Березанская, 1982, с. 89–90, 186, рис. 23, 9, 72, 16; Бандрівський, Крушельницька, 1998, мал. 29, 1, мал. 30, 5; Węgrzynowicz 2000, ryc. 3, 4, 5]. Мотив деревця («ялинки») мав широке застосування у прикрашенні фунерального посуду висоцької культури, що, крім іншого, дало підставу для порівняння його з керамікою сусідньої лужицької культури [Крушельницька, 1976, с. 53].

Власне в матеріалах кола лужицьких культур, зокрема на східних межах її поширення, знаходимо близькі аналогії до зображення на урні з Рованцівського могильника. На посуді з поховань, здебільш на урнах із рештками кремації, наявні різні варіанти зображення рослин, зокрема і мотив «деревця», яке стоїть на горизонтальній рівній чи хвилястій лінії. «Деревця» наносили не лише на верхню частину посуду, а й на нижню (рис. 9, 5, 11, 3). Фунеральна кераміка із такими зображеннями не є масовою, на могильнику може бути одна або кілька посудинок. «Деревця» малювали досить схематично, умовно, найчастіше у вигляді «ялинки» (рис. 9, 7, 11, 1, 3). Цікавою є графічно й семантично складніша композиція, коли орнаментальний пояс, який охоплює верхню частину поховальної урни, складається із ряду «деревець», між якими розташовані півкола із трьох концентричних ліній, а під ними проходять горизонтальні смуги та ряд навскісних і горизонтальних рисок (рис. 9, 6, 11, 2) [Czopek, 1997, ryc. 3, f; Jirán, 2001, abb. 7].

На тілопальному могильнику початку ранньозалізної доби тарнобжеської лужицької культури у Клижуві над р. Сян поміж інших 209 поховань виявлено 2 з посудом із зображеннями рослин і води. Лискована поверхня урни (поховання 6), у якій містилися перепалені кістки дитини у віці Infans I, прикрашена на плічках горизонтальними лініями, з яких «виростають» пагони у вигляді латинської літери «V», а нижче проходять дві зигзагоподібні смуги (рис. 9, 3). Авторка досліджень вважає, що ця посудина знаходить аналогії в матеріалах пізньочорноліської культури кінця VIII ст. BC [Trybała-Zawiślak, 2012, s. 17, 157, tabl. II, 3]. Зі спільного поховання дорослої людини і двох дітей (поховання 206 цього ж могильника, датоване періодом HaD) походить тюльпаноподібний горщик, прикрашений рядом «деревець», які стоять на двох горизонтальних лініях, та зигзагоподібними лініями під ними. «Деревця» мають підняті гілки, кінці яких надламані (рис. 9, 4). Форма горщика і його орнаментация також скеровують до матеріалів культур, розташованих східніше [Trybała-Zawiślak, 2012, s. 104, 158–159, tabl. XLVII, 1].

На великому могильнику тарнобжеської лужицької культури в Пишніці в похованні 621 на урні з рештками кремації дорослої людини і дитини зображено «деревця» з опущеними гілками, які стоять на горизонтальному пояску з крапок, горизонтальній хвилястій лінії та горизонтальному ряді навскісних рисок (рис. 9, 1) [Czopek, 2001, tabl. LXVIII, 3]. На інших фрагментах посуду – зображення «деревець» із піднятими гілками, які стоять на горизонтальній лінії з крапок (рис. 9, 2) [Czopek, 2001, tabl. LI, 11].

Зображення, разуче подібні сюжетом, композицією, стилем і технікою виконання до зображень на урні Рованцівського могильника, наявні на поховальному посуді з могильника в Косіні (Косін II) над р. Вісла у Люблінському воєводстві в Польщі, що приблизно за 200 км на захід від пам'ятки в Рованцях. Це – один із найпівнічніше розташованих могильників тарнобжеської лужицької культури з виразними особливостями, зокрема в орнаментации кераміки, поховання якого датуються періодами HaC–HaD [Miśkiewicz, Węgrzynowicz, 1974, s. 198–202]. Фунеральний посуд із Косіна, порівняно з іншими могильниками тарнобжеської лужицької культури, вирізняється великим відсотком посудин із зображеннями, винятковим багатством орнаментальних мотивів, різноманітними техніками оздоблення.

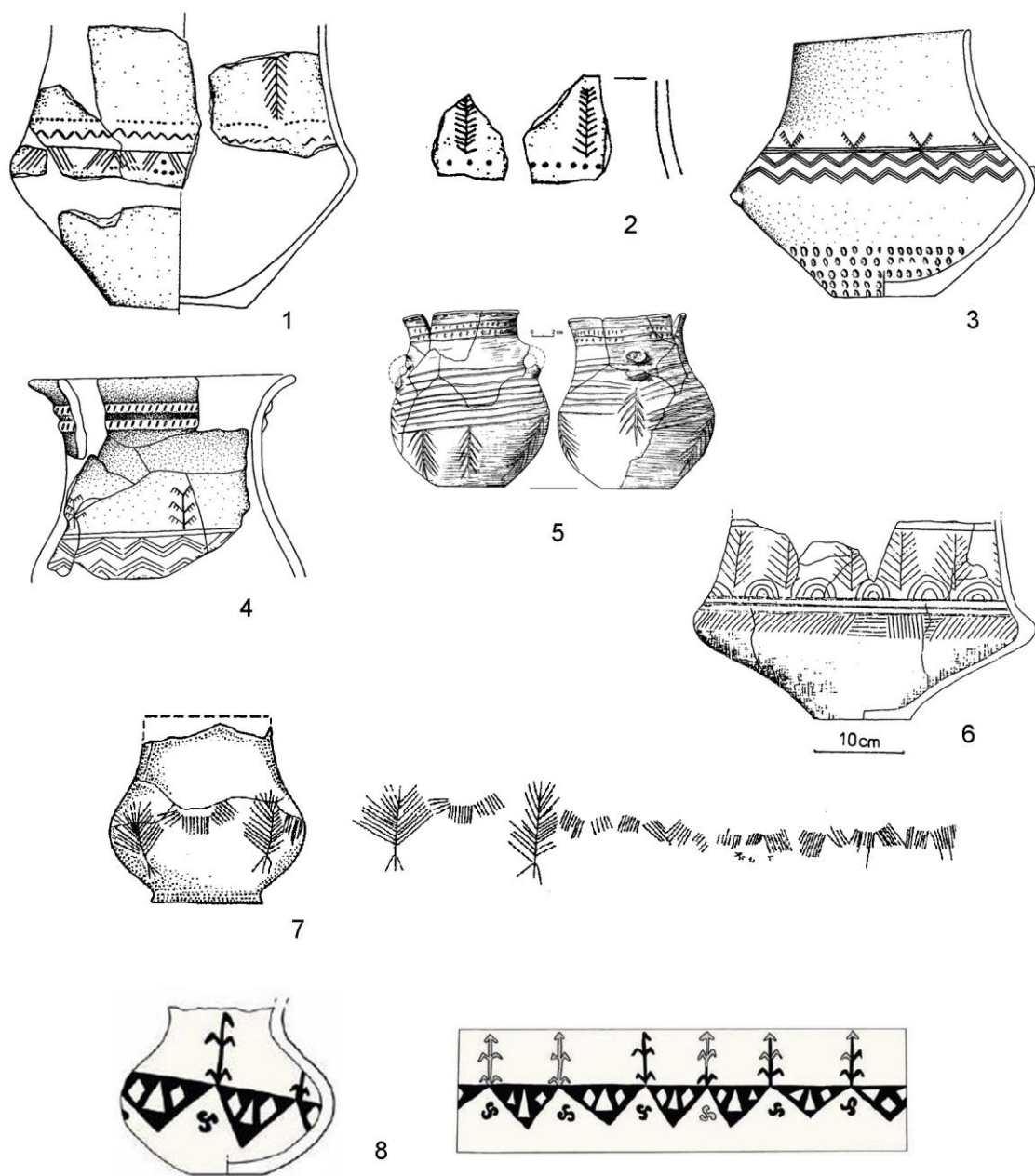

Рис. 9. Зображення рослин на посуді з могильників лужицької культури. 1 – Пишніца, поховання 621, 2 – Пишніца, поховання 491, 3 – Клижув, поховання 6, 4 – Клижув, поховання 206, 5 – Млиниська, 6 – Комарув, 7 – Загорода, 8 – Домаслав (за Czopek, 2001, Trybała-Zawiślak, 2012, Węgrzynowicz, 1963, Niedźwiedz 1989, Czopek, 1997, Kłosińska 2008, Gediga, Łaciak, Łydzba-Kopczyńska, Markiewicz, 2017)

Fig.9. Images of plants on the vessels from cemeteries of Lusatian culture. 1 – Pysznica, burial 621, 2 – Pysznica, burial 491, 3 – Kłyżów, burial 6, 4 – Kłyżów, burial 206, 5 – Mlynyska, 6 – Komarów, 7 – Zagroda, 8 – Domaslaw (by Czopek, 2001, Trybała-Zawiślak, 2012, Węgrzynowicz, 1963, Niedźwiedz 1989, Czopek, 1997, Kłosińska 2008, Gediga, Łaciak, Łydzba-Kopczyńska, Markiewicz, 2017)

Урни з рештками тілоспалення, а це здебільш біконічної форми вазоподібні посудини, старанно виготовлені, мають лисковану зовнішню поверхню. Багато зображень виконані витисненими штепелем ямками. Основна орнаментальна композиція на таких урнах – ряд стилізованих дерев із нахиленими або піднятими гілками, вертикальними зигзагоподібними

лініями між ними та горизонтальною зигзагоподібною лінією в основі композиції (рис. 10, 1, 6) [Miśkiewicz, Węgrzynowicz, 1974, s. 140, tabl. III, 8, rys. 23, s. 172, rys. 19, 31, 32]. Гілки і стовбури деревець завершуються круглими «голівками» («квітками»). Подекуди між деревами розташовані схематичні антропоморфні фігури (рис. 10, 5, 6) [Miśkiewicz, Węgrzynowicz, 1974, s. 163, tabl. X, 8, rys. 28, 29, s. 172, rys. 19, 31, 32].

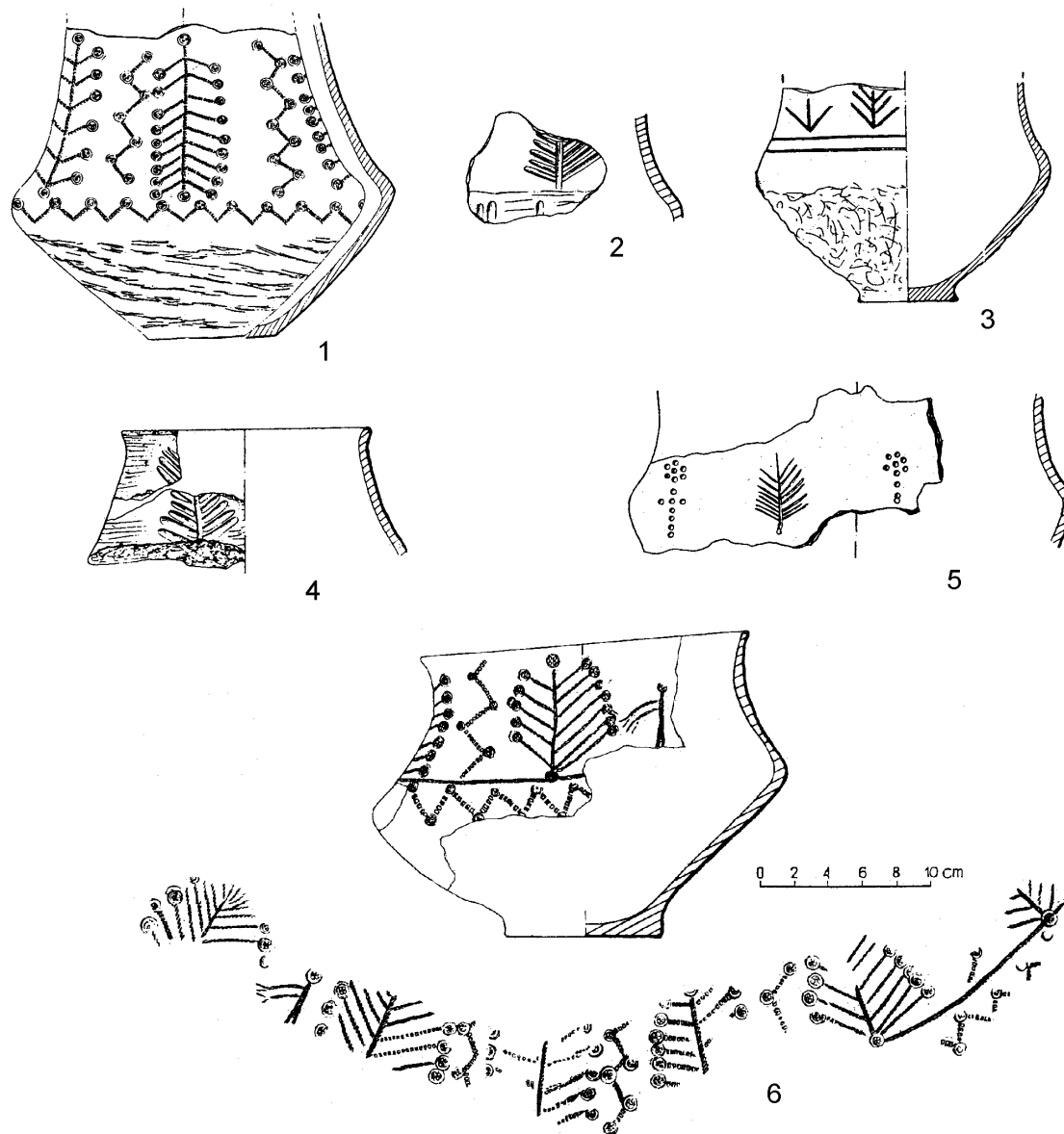

Рис. 10. Фунеральна кераміка з тілопальних поховань могильника тарнобрзеської лужицької культури в Косіні (Польща). 1 – поховання 86, 2 – з культурного шару, 3 – поховання 95, 4 – поховання 354, 5 – поховання 310, 6 – поховання 380 (за Miśkiewicz, Węgrzynowicz, 1974)

Fig. 10. Funerary ceramic ware from cremation burials of cemetery of Tarnobrzeg Lusatian culture in Kosin (Poland). 1 – burial 86, 2 – from the cultural layer, 3 – burial 95, 4 – burial 354, 5 – burial 310, 6 – burial 380 (by Miśkiewicz, Węgrzynowicz, 1974)

Інколи кілька посудин із зображеннями дерев утворювали один комплекс у захороненні (наприклад, у похованні 335 урна була накрита мискою). Факт однакового оздоблення двох посудин у похованні може свідчити про роль мотиву дерева у віруваннях, пов'язаних із

потойбічним життям. Знак дерева трапляється на всіх посудинах з антропоморфними зображеннями, що додатково вказує на культовий контекст цього мотиву як «дерева життя» або символу родючості (?). Така орнаментика може репрезентувати конкретний зміст, інспірований віруваннями чи навіть релігійною доктриною, і мати магічний чи культовий сенс [Miśkiewicz, Węgrzynowicz, 1974, s. 189, 191].

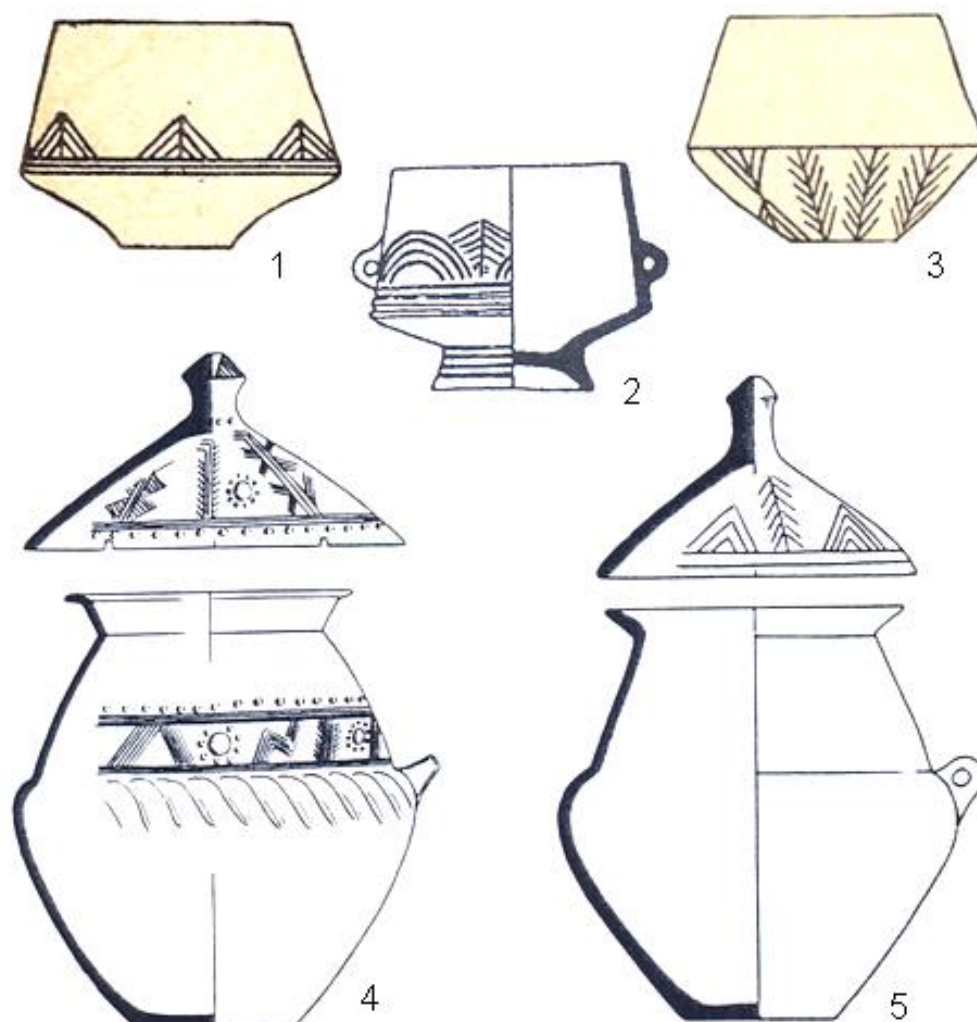

Рис. 11. Фунеральний посуд з могильників лужицької культури Помор'я (1, 3), Саксонії (2), культури протовілланова (4, 5) (за: Kostrzewski, 1958; Jiráň, 2001; Müller-Karpe, 1959)

Fig. 11. Funeral vessels from the cemeteries of Lusatian culture of Polish Pomerania (1, 3), Saxonia (2), Proto-Villanovan culture (4, 5) (by Kostrzewski, 1958; Jiráň, 2001; Müller-Karpe, 1959)

Цікаву орнаментальну композицію, яка має подібне, очевидно, смислове й образне навантаження, бачимо на посудинці з тілопального поховання 8945 могильника ранньозалізної доби поблизу Домаслава в Південно-Західній Польщі (Нижня Сілезія). Ця пам'ятка, відома як місце поховань місцевої «аристократії» гальштатського часу, виділяється мистецьки розмальованою різноманітними орнаментами керамікою, але зображення рослин є лише на цій посудинці. Вона прикрашена шістьма мальованими «деревцями» з гілками, кінці яких зламані й загнуті донизу, «деревця» вивершуються гостроконечними «шапочками». Два «деревця» білого кольору, три – мають гілки білі й чорні, одне – чорне, має половину «шапочки». Під «деревцями» проходить орнаментацийний пояс – композиція із трикутників і

спіральних «кельтських» тріскеліонів, розташованих строго під «деревцями» (рис. 9, 8) [Gediga, Łaciak, Łydzba-Korczyńska, Markiewicz, 2017, tabl. 32, 8, 71, 1]. На мою думку, відмінності в зображенні кожного «деревця», виражені кольорами, не випадкові та мають певне символічне значення, як і тріскеліони (трикветруми) – поширені у Європі в культурах ранньозалізного часу сакральні магичні знаки [Щербаківський, 1925, с. 22, 24, 33; Hrala, 1976, s. 325].

Знаки деревець наносили на фунеральну кераміку культури протовілланова на заході Аппенінського півострова. Так, зображення «ялинки» разом із солярними й іншими символічними знаками (води?) вкривали покритишки та стінки посудин-урн тілопальних поховань могильника Х ст. ВС в Аллум'єре (рис. 11, 4, 5) [Müller-Karpe, 1959. Text, s. 49; Müller-Karpe, 1959. Tafeln, taf. 26, 11, 12, 17, 18].

Ще одна велика археологічна культура ранньозалісної доби, де на поховальному посуді наявне зображення «деревця» і «води», – поморська, пам'ятки якої розташовані здебільша на території Польщі, концентруючись у Балтійському Помор'ї⁷. Частина посуду (зокрема відомі «лицеві» урни) з тілопальних поховань раннього й класичного етапів розвитку поморської культури VII–V ст. ВС (найчастіше з кам'яних гробниць-скринь) оздоблена доволі спрощеними зображеннями дерев (здебільш у вигляді «ялинки»), які стоять на горизонтальній рівній або хвилястій лінії (рис. 12, 1, 2, 4, 5, 8) [Hoernes, 1898, s. 512, taf. XVII, fig. 1; Ossowski, 1879, tab. IX, 19, VII, 14; Hensel, 1988, s. 376, ryc. 257; Kwapiński, 1999, s. 199, nr. 2109, 2116]. Дещо подібну як на Рованцівській урні композицію бачимо на лискованій вазі-урні зі спаленими рештками дитини з поховання 19 із Константинова, де нанесені глибоким тисненням, зображення ряду дерев із піднятими гілками стоять на хвилястій лінії (рис. 12, 3) [Muzolf, Lorkiewicz, 2005, s. 184–187, 213, ryc. 3, 5]. Інколи зображення дерева щільно охоплюють всю верхню частину посуду (рис. 12, 1, 6). Часто вони розташовані нижче горизонтальної смуги на посуді (рис. 12, 9, 11) [Borkowski, Kasprzak, 2009, s. 57–59, ryc. 10, 1; Ossowski, 1879, tab. X, 4, 4a]. Дуже цікаве зображення на урні з поховання в Самполі, де «ялинка» ніби проростає через горизонтальну лінію з тиснених крапок і розгалужується під нею корінням (рис. 12, 7) [Hoernes, 1898, s. 511, taf. XVII, fig. 11]. Зображення «дерев», подібно як у культурі вілланова, наносились і на покритишки урн, де вони утворювали відцентрову композицію (рис. 12, 9, 11) [Borkowski, Kasprzak, 2009, s. 57–59, ryc. 10, 1; Ossowski, 1879, tab. X, 4, 4a]. На одній із накривок урни з Кобусево чотири деревця з піднятими гілками, кінці яких надламані (як на урні з Рованців), симетрично розходяться від центру накривки, де зображене коло, між деревцями розташовані зіркоподібні знаки (рис. 12, 10) [Ossowski, 1879, tab. XXII, 7, 7a]. Такі мотиви й композиції в оздобленні фунеральної кераміки поморської культури хоча й мають свій стиль, який дещо відрізняється від «лужицького» орнаментального, але, ймовірно, свідчать про існування давніх спільних традицій, пов'язаних із віруваннями і поховальною обрядовістю.

Щодо використання рослинних мотивів в орнаменталізації кераміки й техніки виконання, варто ще згадати про посуд культури інсула-банулуй (остров) кінця бронзової – початку ранньозалісної доби на нижньому Дунаї, де зображення «деревець», виконані штемцелями, дещо подібні до зображень на урні з Рованців та Косіна (рис. 7, 3) [Hänsel, 1976, s. 154–155, taf. 18, 5, XI, 48–51].

Фунеральний посуд із знаками деревець мав «сакральне» значення і в пізніші часи, про що може свідчити знахідка посудинки-дзбанка з багатого поховання черняхівської культури з могильника Малаешти в Молдові. На плічках дзбанка ритуванням нанесено сім деревець – ялинок та одне з піднятими гілками, які стоять на горизонтальній смугі (рис. 13, 1) [Фёдоров, 1960, с. 281–282, 297, рис. 26, 4]. Існує припущення, що композиція знаків означала язичницькі свята, а сам дзбан слугував для ритуальних узливань [Рыбаков, 1962, с. 72–74, рис. 6]. Проте призначення цієї посудинки і семантика знаків на ній можуть бути інакшими.

⁷ Поховання поморської культури в кам'яних гробницях виявлені також на заході України [Павлів, 2020, с. 236–275].

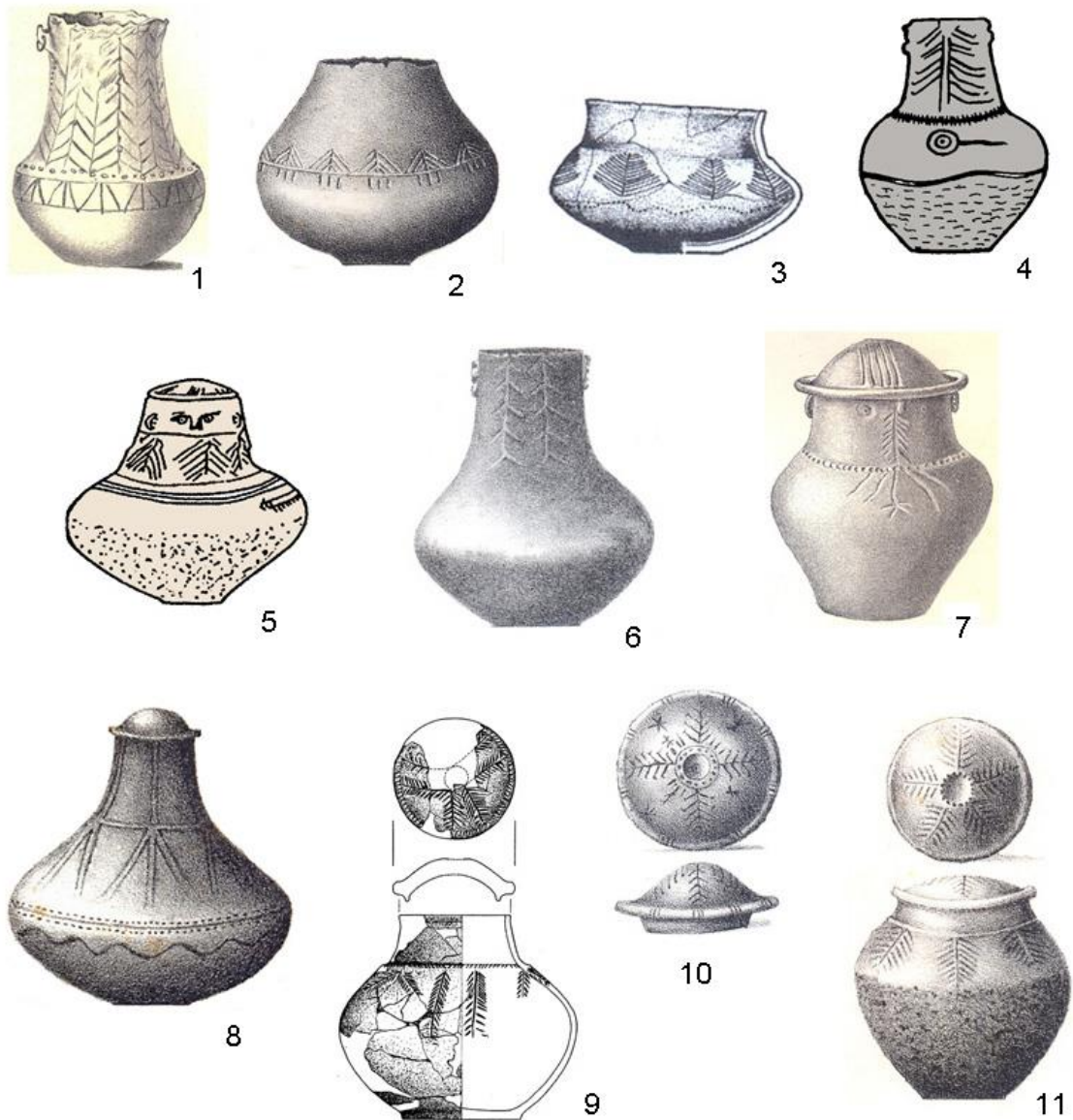

Рис. 12. Зображення дерева та води на фунеральному посуді поморської культури. 1 – Госчін, 2 – Бралевніца, 3 – Константинув, 4 – Боркувко, 5 – Звартово, 6 – Оксив'є, 7 – Самполь, 8 – Госцерадзь, 9 – Мехевціно, 10 – Кобусево, 11 – Кльоц (за Hoernes, 1898; Ossowski, 1879; Hensel, 1988; Kwapiński, 1999, Muzolf, Lorkiewicz, 2005; Borkowski, Kasprzak, 2009)

Fig. 12. Images of tree and water on the funeral vessels of Pomeranian culture. 1 – Gosczin, 2 – Bralewnica, 3 – Konstantinów, 4 – Borkówko, 5 – Zwartovo, 6 – Oksywie, 7 – Sampol, 8 – Goscieradz, 9 – Miechęcino, 10 – Kobuszewo, 11 – Kloc (by Hoernes, 1898; Ossowski, 1879; Hensel, 1988; Kwapiński, 1999, Muzolf, Lorkiewicz, 2005; Borkowski, Kasprzak, 2009)

Приклади існування спеціального (фунерального) посуду зі знаками дерев і води в поховальних об'єктах різночасових археологічних культур наведені спорадично й охоплюють локальну територію. Напевно, таких прикладів можна знайти більше, хоча зображення дерев і води, інколи поєднаних у певні композиції, не були поширеною формою прикрашення поховальної кераміки, оскільки не були власне орнаментом.

На мою думку, ці зображення можна вважати символічними знаками, які відображають абстрактні ідеї, пов'язані, очевидно, зі сферою духовної культури. Поділяючи методологічний принцип відомого історика Кароля Модзелевського, «якщо у віддалених у часі та просторі свідченнях джерел оприявнюється одна й та сама антропологічна ситуація, їх можна і треба розглядати разом» [Modzelewski 2004, s. 12, 432–434; Модзелевський 2015, с. 7–12], вважаю, що для в'яснення значень і сенсу таких знаків, їхнього первісного «архе», крім археологічних джерел, доцільно залучити приклади з мітології, а також матеріали досліджень культурної антропології та етнографічні.

Такі іконічні компоненти ідеограм на поховальній кераміці, як символічні знаки дерева й води (ріки), та ще один компонент – колір посуду, їхній зв'язок із релігійними уявленнями та філософським розумінням явища смерті людини знаходять відображення в мітології різних культурних традицій.

Вияв однієї із найпоширенішої універсальної концепції світобудови – образ «дерева світового» й одного із його варіантів – «дерева життя». У давніх мітологічних та релігійних системах основні стадії екзистенції (народження – життя – смерть) відображені в образі дерева. Також цей образ – символічне втілення ідеї відродження та вічного життя, але інколи, як бінарна семантична опозиція, – це «дерево смерті» або «дерево підземного царства (нижнього світу)». Як і з ялівцем (кедром, кипарисом) особливим священним деревом у давніх єгипетській, іранській, близькосхідних культурах пов'язана символіка смерті та її подолання через відродження і початок вічного життя, безсмерття душі. В античній традиції це дерево трауру, присвячене богу підземного царства. З найдавніших часів існувала практика спалювання гілок ялівцю при похованні як апотропеїчне ритуальне обкурювання, біля ялівцю приносили жертви померлим предкам [Топоров, 1988, с. 164; Гейштор, 2015, с. 212]. У давньоєгипетській мітології образ дерева пов'язаний із богом сил природи, мертвих і повелителем потустороннього світу Усіром (Осірісом). Кущ вереска (ялівцю) врятував скриню з його тілом, яка тонула в Нілі, охопивши її гілками і прорісши на ній. На давньоєгипетських рисунках крізь домовину й тіло Осіріса проростає дерево або паростки злаків, що відображає ідею відродження після смерті та невмирущу життєву силу [Редер, 1988, с. 267–268].

У давньогрецькому міті німфа Левка після смерті була перевтілена повелителем царства мертвих Гадесом у тополь, яка росла на Елевсінських полях в Аїді [Грейвс, 1992, с. 90, 385]. Релікти таких дуже давніх анімістичних вірувань, пов'язаних із деревами та мортальною сферою, збереглися подекуди до тепер і зафіксовані етнографами. Так, деякі народи вірять, що життя в дерева вдувають душі померлих, що в певних деревах живуть духи їхніх предків і їх вважають священними, з повагою про них відгукуються і роблять все можливе, щоб їх не зрубали і не спалили. Також вірять, що душі людей, померлих від чуми або на дорозі, а також жінок, померлих під час родів, знаходять собі притулок у деревах [Фрэзер, 1983, с. 115–116]. Цікавий звичай зафіксовано на Надсянні: липи садять навколо села, бо в них перебувають душі померлих [Качмар, 2012, с. 126]. Врешті, звичай садити дерева на могилах і цвинтарях також пов'язаний із цими віруваннями На Гуцульщині, коли ховають дівчину, несуть на початку похоронної процесії увите (прикрашене) деревце, яке пізніше вкопують на могилі біля хреста [Шухевич, 1902, с. 259, 263]. За народними українськими віруваннями, у час Зелених свят (давні «русалії», Пресвята Трійця) поминали померлих родичів, принесені до хати «кличання» – зелене гілля і невеликі деревця, в'яжуться із мертвими предками. «*Душі померлої рідні приходять до хати і ховаються в клечанні*» [Воропай, 1966, с. 152, 175].

У багатьох архаїчних культурах, мітах і віруваннях історичних кельтів, германців, балтів, давніх слов'ян образ дерева пов'язаний із минулими поколіннями, генеалогією роду, родовими деревами (наприклад, у кожного роду було своє родове дерево, у гілках якого жили душі людей) [Топоров, 1987, с. 398–406]. Ілюстрацією ремінісценцій таких вірувань може бути оригінальна орнаментика давніх лемківських хат («хиж») у північній частині Східної Лемківщини, зокрема зовнішніх стін і вхідних дверей: тут малювали круглі «колеса» з променями (сонце), зорі, квіти, листки, а посередині основний елемент композиції – родове

дерево у вигляді смереки (стовбур із піднятими гілками) із такою кількістю відгалужень, скільки від прадіда жило, вивелося рідні в хаті (рис. 13, 2,3). Із приходом на світ нової дитини домальовували від низу ще одну пару галузок [Тарнович, 1941, с. 72, Гошціцька, 2019, с. 634, іл. 18].

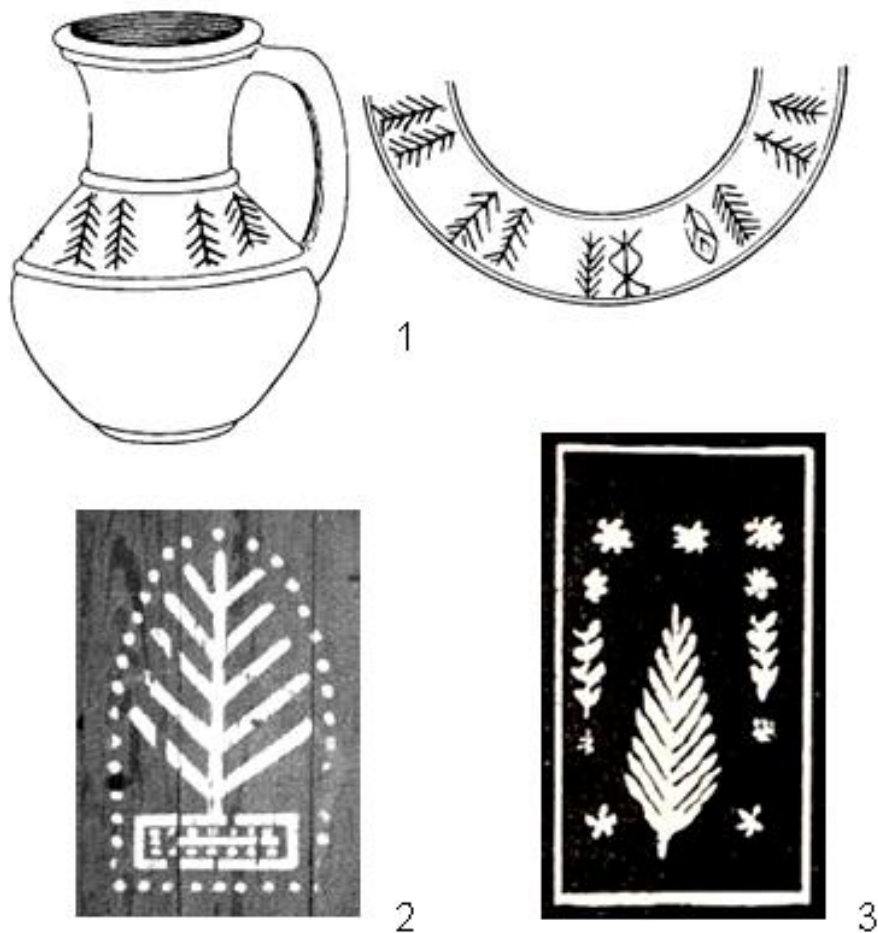

Рис. 13. 1 – зображення дерев на глечику з поховання черняхівської культури Малаештського могильника (за Фёдоров, 1960, Рыбаков, 1962); 2, 3 – зображення родового дерева на лемківських хатах (за Гошціцька, 2019; Тарнович, 1941)

Fig. 13. 1 – images of trees on the pot from burial of Cherniakhiv culture of Malaeshty cemetery (by Фёдоров, 1960, Рыбаков, 1962); 2, 3 – images of bloodline tree on Lemko dwellings (by Гошціцька, 2019; Тарнович, 1941)

Ріка – важливий дуже давній мітологічний символ, елемент сакральної топографії. У багатьох мітологіях – «космічна» (або світова) ріка, яка пронизує верхній, середній і нижній світи. Інколи її складовою буває символічно переосмислена реальна найбільша річка регіону. Ріка, як і будь-яка інша вода, була в давніх народів об'єктом поклоніння, місцем проведення ритуалів, символом дороги до незнаній країни предків. Воді, як і вогню, довіряли померлих, відправляючи їх на човнах у далекий вирій. Це – символ шляху до вирію та межі між світами. У мітологічних традиціях багатьох народів образ ріки «нижнього світу» пов'язаний зі смертю, з душами померлих. Повір'я багатьох народів подають давні вірування про те, що світ живих від світу мертвих відмежований мертвою річкою, річкою забуття. Хто перепливе її або зануриться в неї, забуде все про земне життя. Такими є Чорна ріка смерті підземного царства Туоні в «Калевалі», ріки в Аїді давньогрецьких мітів: Стікс, Кокіт, Ахеронт, Лета. З такими ріками

пов'язаний мотив переправи душ померлих. Ріка – вхід у підземне царство [Топоров, 1988а, с. 374–376; Кононенко, 2017, с. 80].

Ріка – у магічній казці, епосі, колядках та весільних піснях – межа між світом людським і нелюдським, побутовим і чудесним, своїм і чужим. Ріка – джерело життя, сили, мудрості, щастя, вічної молодості. Іншими словами, певних «вищих» властивостей, що їх ріки несуть зі світу божеств, духів, із «позасвіття» – у людський світ. Згодом ці самі ріки будуть осмислені як дорога в царство (або з царства) мертвих [Українські замовляння, 1993, с. 212–213].

У східних і південних слов'ян простежується мотив далекої річки, яку душі померлих перетинають на човні або пішки, переходячи через міст або убрід [Гейштор, 2015, с. 253]. На північному сході Німеччини, у Вендланді, ще донедавна існував такий звичай, що труну з померлим від одного села до іншого, де була церква, і назад тягнули на човні потоком, який і тепер називається «Шляхом мертвих». Дослідники вважають цей звичай реліктом дохристиянських вірувань, який зберігся у місцевих нащадків полабських слов'ян-вендів [Иванова-Бучатская, 2006, с. 165]. Відгомін цих вірувань зберігся на Гуцульщині – тут кидають на деревище гроші, щоб померлий мав за що перевезтися на «той світ», бо дорога до Бога йде морем, через яке перевозить Мати Божа. Але й до Аридініка-чорта треба йти водою [Шухевич, 1902, с. 259]. Над кожним потоком, який переходять, кладуть деревище на землю, «опровожують і прощяють», переступаючи через потік, кидають у воду гроші – перевізного [Шухевич, 1902, с. 259].

Світове дерево й вода (ріка) пов'язані між собою. В архаїчних індоєвропейських мітологіях священна ріка бере початок від дерева – центру Всесвіту. У давній германо-скандинавській мітології Світове дерево (дерево життя) – гігантський ясень Ігдрасіль стоїть на трьох коренях, з-під яких випливає джерело Урд (доля), біля якого живуть норни, які визначають долі людей [Мелетинский, 1987, с. 478; Piekarczyk, 1979, s. 143]. У давньоіранській мітології Світове дерево росте біля священного джерела Ардвісури [Брагинский, Лелеков, 1987, с. 562]. Місця, де росли великі старі дерева і впливали з-під їх коренів джерела, були місцем поклоніння в давніх слов'ян [Гейштор, 2015, с. 142, 210, 219].

Невипадковим може бути поєднання чорного кольору зовнішніх поверхонь поховального посуду та білого – зображень на них, як на описаних вище вазі й кухлі з Рованців, посудинках висоцької культури, урнах із могильників лужицької і поморської культур. Фунеральна кераміка (зокрема урни з рештками кремацій) з некрополів IX ст. ВС Архаїчної Греції «раннього геометричного періоду» має, здебільша, лисковану чорного кольору зовнішню поверхню [Coldstream, 2003, p. 2–5, fig. 1, 2].

В архаїчній Греції жертва олімпійським небесним богам мала бути білого кольору, а для героїв і хтонічних божеств – чорного [Елиаде, 2002, с. 263]. Згідно з мітами, богиня Кірка й Одісей у гаю чорних тополь Персефони приносять у жертву Гадесу (богу підземного світу) і Персефоні чорного барана, Одісей обіцяє померлому ясновидцю Тіресію «кров чорної вівці» [Грейвс, 1992, с. 535]. Повертаючись з Аїду, Геракл сплів собі вінок із листя дерева, у яке Гадес перетворив померлу німфу Левку. Зовні листя на цьому вінку почорніли, оскільки чорний – колір підземного світу мертвих, листя, притиснуті до чола Геракла, стали срібно-білими. Два кольори листя вінка означають, що Геракл здійснював подвиги в обох світах [Грейвс, 1992, с. 385].

У давньому українському фольклорі, зокрема архаїчних українських замовляннях, чи не найдавнішому збереженому шарі дохристиянської сакральної культури, віднаходимо символічне значення білого й чорного кольорів. Білий – має значення священності, причетності до божественного, це епітет священних об'єктів, колір чистоти, символ вір'ю [Українські замовляння, 1993, с. 265–266]. Чорний – хтонічний символ, також має символіку особливої відзначеності та сакральної сили. Відрізняється від інших священних кольорів особливою хтонічністю. Це – колір «нічний», «потойбічний». Зустрічається у замовленнях від нечисті, вроків, насланя, зі зміїними хтонічними персонажами. Самі символи, з якими він ділить своє значення, нерідко особливо архаїчні (як і весь нічний нижній світ загалом). Символізує нескінченність життя людини, буття після смерті [Українські замовляння, 1993,

с. 269–270]. Поєднання чорного й білого кольорів говорять про повагу до померлих душ, так душам висловлюють подяку за їхню допомогу та охорону від злих чар.

Сакральне значення дерев білого і чорного кольорів, та ще й у поєднанні з рікою, знаходимо в давньогрецьких мітах. Наприклад, коли тіні померлих сходять в Аїд, вони проходять через гай чорних тополь на березі Океану. На березі ріки Лети в Аїді стоїть білий кипарис, на березі ріки Пам'яті – біла тополя. Чорні тополі були священними деревами Персефони як богині смерті в м. Паги в Аттиці, Персефоні належав гай чорних тополь на заході Аїду, над рікою Океан; натомість білі тополі або осики були присвячені Персефоні як богині відродження [Грейвс, 1992, с. 87, 88, 90]. Попри деяку амбівалентність, бачимо виразний зв'язок образів дерева чорного кольору зі світом мертвих, білого кольору – зі світом живих, із символікою відродження життя. Важливо, що й ті, і ті дерева стоять над ріками, які розділяють (або й поєднують) ці два світи.

Таємниця життя та смерті – основа доктрини кожної релігії, навколо якої люди створюють свою обрядовість. Поховальний обряд, охопно з практичною й ідеологічною сферами обрядовості, належить до найдавніших форм релігії. Власне, стародавні некрополі зберігають матеріальні залишки вірувань, ритуалів і звичаїв, пов'язаних зі смертю людини як одного з невідворотних моментів людського буття, та концептуальними світоглядними ідеями тогочасного суспільства [Gediga, 1979, s. 320–341]. Археологічні дослідження можуть відтворити лише останні етапи поховальної обрядовості – покладення тіла (чи його решток) до могили і впорядкування її, ритуал залишається у сфері гіпотез та здогадок. Ритуалізація фунеральних дій виникла з потреби приготування померлого до символічного перенесення його зі світу живих до світу мертвих. Важливу роль у поховальному ритуалі, пов'язану з релігійно-мітологічними уявленнями, відігравали речі, які клали в поховання, вони супроводжували померлого «на той світ» і мали магічне значення. Здебільша це стосується спеціального фунерального посуду та зображень на ньому, передовсім урн із рештками спаленого тіла. Очевидною є сакральність деяких орнаментальних композицій із фігуральними мотивами й зображеннями рослин («деревець») і води («ріки»), які пов'язуються із символікою вірувань. Основною метою нанесення таких зображень було передання певного ідеологічного «послання», яке впливало з доктринальних основ релігії [Gediga, 1970, s. 145; Gediga, 1979, s. 336; Gediga, 2001, s. 11–17; Ostoja-Zagórski, 1996, s. 416–419].

Відомий дослідник релігій Мірча Еліаде вважав, що «від вірувань та ідей викопних решток не залишається» [Еліаде, 2002, с. 14]. Проте порівняльний аналіз археологічних матеріалів, зокрема зображень на урні з тілопального поховання 7 могильника в Рованцях із залученням етнографічних і фольклорних джерел, де зафіксовані фрагменти архаїчних вірувань, а також прикладів із мітології давніх народів дають змогу зробити певні висновки щодо семантики цих зображень.

Ймовірно, зображення на Рованцівській урні, укладені в композицію з чотирьох «дерев» і горизонтальної та хвилястої лінії під ними, – символічні знаки, які утворюють цілісну ідеограму з образно-символічним значенням. Таку, більш чи менш схематично відтворену ідеограму, яка трапляється також на посуді з поховань культури шнурової кераміки, комарівської, білозерської, поморської, особливо висоцької та лужицької культур, можна вважати універсальною знаковою системою, «мовою» духовної культури, яка слугувала для образного вираження однієї з найдавніших релігійних доктрин. Що давніша знакова система, то вона прагматичніша, то вищий ступінь семіотичності ситуації, яку та моделює. В орнаменті як важливій складовій такої системи все має значення, мотиви зведені до мінімуму, зв'язок їх елементів простий, зрозумілий і викликає ототожнення між мітом (релігійною ідеєю, вірою) та ритуалом. Для структури універсальних знакових комплексів стародавнього типу притаманні семантичні протиставлення, особливо виділяється група опозицій «життя–смерть» [Топоров, 2010, с. 14, 15].

Зображення на фунеральному посуді рослини (у формі деревця із піднятими чи опущеними гілками) можна пов'язати з образом «світового дерева (дерева життя)»,

універсальним мітологічним архетипом, символічним втіленням ідеї відродження та вічного життя, але водночас це може бути «дерево смерті» або «дерево нижнього світу». На посуді з поховань середньої доби бронзи та раннього заліза інколи трапляються зображення дерева, яке ніби проростає з «нижнього світу» у «верхній» через межу у вигляді горизонтальної рівної, хвилястої або зигзагоподібної лінії (рис. 6, 1; 9, 5; 12, 2, 7, 9, 11).

Ймовірно також антропоморфічне трактування зображення дерева як символу людини. Можливо, це – «дерево роду», де кожна гілка означає його члена, а зламана – тих, хто помер. Можливо, це – душі померлих, які стоять на березі ріки – межі світів, або плывуть «рікою смерті» в потойбіччя, про що може свідчити зображення знаку води (ріки) під знаками дерева. Власне щодо особливого значення ріки у сфері поховальних звичаїв населення Південно-Західної Волині наприкінці доби бронзи привертає увагу факт, що більшість відомих могильників ульвівсько-рованцівського типу, де переважають тілопокладення (Ульвівок і Стрижів над Західним Бугом, Рованці над Стиром, Городок над Черногузкою), подібно розташовані на високому березі над рікою, у такому місці, де течія робить вигин, утворюючи мис. Поховання орієнтовані головою на південь й одночасно завжди – головою до ріки.

Отже, зображення на урні з Рованців – не просто випадковий орнамент, а осмислені давніми людьми магичні знаки-символи, нанесені на поховальний посуд для забезпечення «переходу» померлих у потойбічний світ і наступного відродження, можливо, закодована розповідь про померлих, рештки яких захоронено в цій посудині. В основі таких вірувань дуже давній, відомий на широких теренах у багатьох різночасових і різноетнічних культурах культ предків. Його вияв мав різні форми: від примітивних родових ритуалів, сформованих імітативним магичним мисленням, до складних культів релігійних систем стародавніх націй – структурованих реалізацій первісного міту, де предки-«праотці» ставали божественними героями, а то й богами.

Елементи вірувань і культів спільноти ульвівсько-рованцівської культурної групи, які вдалося простежити завдяки дослідженням некрополів, зокрема фунеральної кераміки, мають давні, різносторонні витоки й вказують на близькість релігійних ідей у ряді культур Центральної та Східної Європи доби середньої і пізньої бронзи, та впливи зі сторони Східного Середземномор'я [Павлів, 2008, 2018].

Можливо, своєрідним доказом напрочуд тривалого існування реліктів архаїчної народної сакральної культури у вигляді іконічного коду універсальної знакової системи однієї з найдавніших релігійних доктрин є слова дуже давньої обрядової пісні, яку записав Зоріан Долєнга-Ходаковський 1810 р. у Галичині над Сяном [Українські народні пісні 1974, с. 119], які буквально є описом зображень на урні з могильника в Рованцях:

*«Що ж нам було з світа початку?
Не було нічого, їдна водонька.
На тій водоньці їдне деревенько...».*

ЛІТЕРАТУРА

- Бандрівський, М., Крушельницька, Л. (1998). Основні періоди розвитку висоцької культури (за матеріалами поховальних пам'яток). *Записки НТШ. Праці Археологічної комісії*. Т. ССXXXV. 193–247.
- Березанская, С.С. (1962). О погребениях культуры многоваликовой керамики. *Материалы по археологии Северного Причерноморья*. Вып. 4, 5–15.
- Березанская, С.С. (1982). *Северная Украина в эпоху бронзы*. Киев: Наукова думка.
- Березанская, С.С., Отрощенко, В.В., Чередниченко, Н.Н., Шарафутдинова, И.Н. (1986). *Культуры эпохи бронзы на территории Украины*. Киев: Наукова думка.
- Брагинский, И.С., Лелеков, Л.А. (1987). Иранская мифология. В *Мифы народов мира. Энциклопедия* (т. 1: А–К, с. 562). Москва.
- Братченко, С.Н. (1971). Пам'ятки багатовалякової кераміки. В *Археологія Української РСР*. (Том перший. Первісна археологія, с. 334–343.). Київ: Наукова думка.

- Братченко, С.Н. (1985). Культура многоваликовой керамики. В *Археология Украинской ССР*. (Том первый. Первобытная археология, с. 451–458.) Киев: Наукова думка.
- Бурдо, Н.В. (2004). Сакральний світ трипільської цивілізації. В *Енциклопедія трипільської цивілізації* (т. 1, книга 1, с. 344–419). Київ.
- Воропай, О. (1991). *Звичаї нашого народу. Етнографічний нарис*. Том II. Київ.
- Войтович, М. (2016). Поховальні пам'ятки пізнього етапу культури шнурової кераміки на території Українського Прикарпаття. *Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині*, 20, 69–116.
- Гейштор, А. (2015). *Слов'янська міфологія*. Київ: «Видавництво «Кліо».
- Гощіцька, Т. (2019). Символ дерева у світових міфологіях та міфологема світового дерева (у порівняльному контексті та на прикладі традиційної культури Українських Карпат). *Народознавчі зошити*, 3(147), 622–640.
- Гощіцька, Т. (2020). Образ дерева у поховальній обрядовості українців Карпат. *Народознавчі зошити*, 2(152), 293–310.
- Грейвс, Р. (1992). *Мифы Древней Греции*. Москва: «Прогресс».
- Даниленко, В.Н. (1974). *Энеолит Украины*. Киев: Наукова думка.
- Домбровский, Я. (1970). Проблемы восточных связей лужицкой культуры. *Советская археология*, 3, 76–89.
- Елиаде, М. (2020). *История веры и религиозных идей*. Т. I. От каменного века до Элевсинских мистерий. Москва: «Критерион».
- Иванова-Бучатская, И.В. (2006). *Plattes Land: Символы Северной Германии (славяно-германский этнокультурный синтез в междуречье Эльбы и Одера)*. Санкт-Петербург: Наука.
- Иванова, С., Косько, О., Влодарчак, П. (2014). Компонент традиції культур шнурової кераміки. Амфори у похованнях ямної культури північно-західного Причорномор'я. В Koško, A., Poturczyk, M., Razumow, S. (Eds.). (2014). *Naddniestrzańskie kompleksy smentarzyisk kurhanowych społeczności z III i z pierwszej połowy II tysiąclecia przed Chr. w okolicach Jampola, obwód winnicki / Коська, О., Потупчик, М., Разумов, С. (ред.). (2014) Комплекси курганних могильників населення III та першої половини II тисячоліть до Р. Х. з території Наддністрянщини неподалік міста Ямпіль Вінницької області*, 351–386. Poznań: Wydawnictwo Nauka i innowacje.
- Кандиба, О. (2004). *Шипинці. Мистецтво та знаряддя неолітичного селища*. Чернівці.
- Качмар, М. (2012). Структурно-семантична своєрідність українських етіологічних легенд із дендрологічними мотивами. *Література. Фольклор. Проблеми поетики*. Вип. 36, 122–129.
- Козак, Д.Н., Павлів, Д.Ю. (1999). Могильник ульвівського типу поблизу с. Городок на Волині. *Археологія*, 3, 71–81.
- Кононенко, О.А. (2017). *Українська міфологія. Фольклор, казки, звичаї, обряди*. Харків: Фоліо.
- Крушельницька, Л.І. (1976). *Північне Прикарпаття і Західна Волинь за доби раннього заліза*. Київ: Наукова думка.
- Лесков, О.М., Кравченко, Е.А., Гошко, Т.Ю. (2019). *Могильник білозерської культури біля с. Широке*. Львів.
- Мелетинский, Е.М. (1987). Иггдрасиль. В *Мифы народов мира. Энциклопедия* (т. 1: А–К, с. 478–479). Москва.
- Мелюкова, А.И. (1979). *Скифия и фракийский мир*. Москва: Наука.
- Мовша, Т.Г. (1985). Поздний этап трипольской культуры. В *Археология Украинской ССР*. (Том первый. Первобытная археология, с. 223–263.) Киев: Наукова думка.
- Модзелевський, К. (2015). Вступ до книги А. Гейштора «Слов'янська міфологія». В Гейштор, А. (2015). *Слов'янська міфологія*. Київ: «Видавництво «Кліо».
- Павлів, Д.Ю. (1992). Керамічний комплекс Рованцівського могильника. *Нові матеріали з археології Прикарпаття і Волині*, 2, 34–36.
- Павлів, Д. (1993). Нові пам'ятки «лужицької» культури на заході України. В Крушельницька, Л. (ред.). (1993). *Пам'ятки гальштатського періоду межиріччя Вісли, Дністра і Прип'яті*, 11–56. Київ: Наукова думка.

- Павлів, Д. (2006). Пам'ятки кінця доби бронзи – початку ранньозалізної доби із с. Ульвівки на Сокальщині. *Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині*, 10, 154–165.
- Павлів, Д. (2008). Ульвівські келихи. *Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині*, 12, 68–102.
- Павлів, Д. (2018). Особливі форми кераміки з могильників ульвівсько-рованцівського типу. *Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині*, 22, 111–122.
- Павлів, Д. (2020). Поховання поморської культури в кам'яних гробницях на заході України. В *Духовна культура населення Прикарпаття, Волині і Закарпаття від найдавніших часів до середньовіччя (вибрані проблеми)*, 236–275. Львів.
- Парандовський, Я. (1977). *Міфологія*. Київ: Молодь.
- Редер, Д.Г. (1988). Осирис. В *Мифы народов мира. Энциклопедия* (т. 2: К–Я, с. 267–268). Москва.
- Рыбаков, Б.А. (1962). Календарь IV в. из земли полян. *Советская археология*, 4, 66–89.
- Тарнович, Ю. (1941). *Лемківщина. Матеріальна культура*. Краків: Українське видавництво.
- Топоров, В.Н. (1987). Древо мировое. В *Мифы народов мира. Энциклопедия* (т. 1: А–К, с. 398–406). Москва.
- Топоров, В.Н. (1988). Можжевелник. В *Мифы народов мира. Энциклопедия* (т. 2: К–Я, с. 164). Москва.
- Топоров, В.Н. (1988а). Река. В *Мифы народов мира. Энциклопедия* (т. 2: К–Я, с. 374–376). Москва.
- Топоров, В.Н. (2010). *Мировое дерево: Универсальные знаковые комплексы*. Т. 1. Москва: «Рукописные памятники древней Руси».
- Фёдоров, Г.Б. (1960). Малаештский могильник (памятник черняховской культуры в бассейне реки Прут). В *Материалы и исследования по археологии СССР*, № 82. (Черняховская культура, 253–301). Москва: Издательство академии наук СССР.
- Фрэзер, Д.Д. (1983). *Золотая ветвь. Исследование магии и религии*. Пер. с англ. 2-е изд. Москва: Политиздат.
- Черныш, Е.К. (1982). Энеолит Правобережной Украины и Молдавии. В Масон, В.М., Мерперг, Н.Я. (ред.), *Археология СССР. (Энеолит СССР, с. 165–262.)*. Москва: Наука.
- Українські замовляння. Упорядник Москаленко, М.Н. Автор передмови та коментаря Новикова, М.О. Київ: Дніпро, 1993.
- Українські народні пісні в записах Зоріана Доленги-Ходаковського (з Галичини, Волині, Поділля, Придніпрянщини і Полісся)*. Упорядкування, текстологічна інтерпретація і коментарі Дея, О.І. Київ: Наукова думка, 1974.
- Щербаківський, В. (1925). *Основні елементи орнаментациї українських писанок та їхнє походження*. Прага: Видання українського історично-філологічного товариства у Празі.
- Borkowski, J., Kasprzak, A. (2009). Zniszone cmentarzysko kultury pomorskiej w dorzeczu Parsęty. Miechęcino, gm. Dygowo, stan 5. *Nowe materiały kultury łużyckiej i pomorskiej z Pomorza*. Gdańsk, 53–62.
- Coldstream, J.N. (2003). *Geometric Greece 900–700 BC*. Second edition. London and New York. Routledge.
- Czopek, S. (1997). Uwagi o kulturze łużyckiej na Lubelszczyźnie. *Archeologia Polski Środkowoschodniej*, II, 210–226.
- Czopek, S. (2001). *Pysznica pow. Stalowa Wola stanowisko 1 – cmentarzysko ciałopalne z przełomu epok brązu i żelaza*. Rzeszów.
- Hänsel, B. (1976). *Beiträge zur regionalen und chronologischen Gliederung der älteren Hallstattzeit an der unteren Donau*. Teil I, II. Bonn.
- Hensel, W. (1988). *Polska starożytna*. Wyd. III. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź.
- Hoernes, M. (1898). *Urgeschichte der Bildenden Kunst in Europa von den anfängen bis um 500 vor Chr.* Wien.
- Hrala, J. (1976). *Malý labyrint archeologie*. Praha: Albatros.
- Jarosz, P. (2016). Kultura ceramiki snurowej na Wyżynie Lubelskiej i terenach przyległych. W Jarosz, P., Libera, J., Włodarczak, P. (Red.). *Schyłek neolitu na Wyżynie Lubelskiej*, 509–536. Kraków.
- Gediga, B. (1970). *Motywy figuralne w sztuce ludności kultury łużyckiej*. Wrocław.

Gediga, B. (1979). Zagadnienia religii. W Hensel, W. (red.), *Prahistoria ziem polskich* (t. IV, Dąbrowski, J., Rajewski, Z. (red.)). (1979). *Od środkowej epoki brązu do środkowego okresu lateńskiego*, 320–341.). Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk: Ossolineum.

Gediga, B. (2001). Uwagi o problematyce badań sztuki epoki brązu i wczesnej epoki żelaza. W Gediga, B., Mierzwiński, A., Piotrowski, W. (red.). (2001). *Sztuka epoki brązu i wczesnej epoki żelaza w Europie Środkowej*. Wrocław-Biskupin, 11–17.

Gediga, B., Łaciak, D., Łydźba-Kopczyńska, B., Markiewicz, M. (2017). *Świat kolorów garncarzy z rejonu Domasławia sprzed około 2800 lat*. Wrocław.

Jiráň, L. (2001). Symbol und Schema – bildliche Bestimmungsmittel in der jüngeren Vorgeschichte. W Gediga, B., Mierzwiński, A., Piotrowski, W. (red.). *Sztuka epoki brązu i wczesnej epoki żelaza w Europie Środkowej*. Wrocław-Biskupin, 43–58.

Kłosińska, E.B. (2008). Stosunki kulturowe i osadnicze na Polesiu Wołyńskim w młodszych odcinkach epoki brązu i we wczesnej epoce żelaza w świetle obecnego stanu badań. W Mogielnicka-Urban, M. (red.). (2008). *Studia z epoki brązu i wczesnej epoki żelaza dedykowane profesorowi Janowi Dąbrowskiemu*, 193–206. Warszawa.

Kostrzewski, J. (1958). *Kultura łużycka na Pomorzu*. Poznań: Państwowe wydawnictwo naukowe.

Kwapiński, M. (1999). *Korpus kanop pomorskich*. Cz. I – Pomorze. Gdańsk.

Machnik, J., Bagińska, J., Koman, W. (2009). *Neolityczne kurhany na Grzędzie Sokalskiej w świetle badań archeologicznych w latach 1988–2006*. Kraków.

Makarowicz, P., Kochkin, I., Niebieszczański, J., Romaniszyn, J., Cwaliński, M., Staniuk, R., Lepionka, H., Hildebrandt-Radke, I., Panakhyd, H., Boltryk, Y., Rud, V., Wawrusiewicz, A., Tkachuk, T., Skrzyniecki, R., Bahyrycz, C. (2016). *Catalogue of Komarów Culture Barrow Cemeteries in the Upper Dniester Drainage Basin (former Stanisławów province)*. Poznań.

Miśkiewicz, J., Węgrzynowicz, T. (1974). Cmentarzyska kultury łużyckiej z Kosina, pow. Krasnik (stanowiska I, II, III). *Wiadomości archeologiczne*, XXXIX, z. 2, 131–204.

Modzelewski, K. (2004). *Barbarzyńska Europa*. Warszawa.

Müller-Karpe, H. (1959). *Beiträge zur Chronologie der Urnenfelderzeit nördlich und südlich der Alpen*. Text. Berlin.

Müller-Karpe, H. (1959). *Beiträge zur Chronologie der Urnenfelderzeit nördlich und südlich der Alpen. Tafeln*. Berlin.

Muzolf, B., Lorkiewicz, W. (2005). Cmentarzyska w Konstantynowie Ignacewie st. 18 oraz Grabku st. 11, woj. Łódzkie na tle cmentarzysk pomorsko-kloszowych z terenów Polski środkowej. W Fudziński, M., Paner, H. (Red.). (2005). *Aktualne problemy kultury pomorskiej*, 183–220. Gdańsk.

Niezabitowska-Wiśniewska, B., Wiśniewski, T. (2011). Kurhany kultury ceramiki sznurowej na stanowisku 3 w Ulowie, powiat tomaszowski. W Kowalewska-Marszałek, H., Włodarczak, P. (Red.). (2011). *Kurhany i obrządek pogrzebowy w IV–II tysiącleciu p. n. e.*, 330–369. Kraków, Warszawa.

Ossowski, G. (1879). *Prusy Królewskie*. Kraków.

Ostoja-Zagurski, J. (1996). Ornament i plastyka figuralna – sztuka pradziejowa czy przetworzona magia? W Chochorowski, J. (Red.). (1996). *Problemy epoki brązu i wczesnej epoki żelaza w Europie Środkowej*, Kraków, 415–421.

Piekarczyk, S. (1979). *Mitologia germańska*. Warszawa.

Różańska, H. (1968). Wyobrażenie wojownika na naczyniu kultury pomorskiej. *Wiadomości Archeologiczne*, XXXIII, 386–388.

Sochacki, Z. (1965). Grób z wczesnego okresu epoki brązu we wsi Mokrelipie, pow. Zamość. *Wiadomości archeologiczne*, XXXI, z. 2–3, 174–178.

Sulimirski, T. (1931). *Kultura wysoka*. Kraków.

Sulimirski, T. (1968). *Corded Ware and Globular Amphorae North-East of the Carpathians*. London.

Trybała-Zawiślak, K. (2012). *Kłyżów, stan. 2 i Mokrzychów, stan. 2 – cmentarzyska ciałopalne z wczesnej epoki żelaza*. Collectio archaeologica ressoviensis. Tomus XXI. Rzeszów.

Węgrzynowicz, T. (1963). Cmentarzysko kultury łużyckiej w Młyniskach dawniej pow. Włodzimierz Wołyński. *Wiadomości archeologiczne*, XXIX, z. 1, 9–28.

Węgrzynowicz, T. (2000). Uwagi o figurkach i wizerunkach ptaków ze stanowisk kultury wysokocej. W Gediga, B., Piotrowska, D. (Red.). (2000). *Kultura symboliczna kręgu pól popielnicowych epoki brązu i wczesnej epoki żelaza w Europie Środkowej*. Warszawa-Wrocław-Biskupin, 227–236.

REFERENCES

- Bandrivskiy, M., & Krushelnytska, L. (1998). Osnovni periody rozvytku vysotskoi kultury (za materialamy pokhovalnykh pamiatok). *Zapysky Naukovoho Tovarystva im. Shevchenka. Praci Arkheologichnoi komisii*, CCXXXV, 193–247. (in Ukrainian).
- Berezanskaya, S.S. (1962). O pogrebeniyah kultury mnogovalikovoy keramiki. *Materialy po arheologii Severnogo Prichernomor'ya*, 4, 5–15. (in Russian).
- Berezanskaya, S.S. (1982). *Severnaya Ukraina v epohu bronzy*. Kiev: Naukova dumka. (in Russian).
- Berezanskaya, S.S., Otroshchenko, V.V., Cherednichenko, N.N., & Sharafutdinova, I.N. (1986). *Kultury epohi bronzy na teritorii Ukrainy*. Kiev: Naukova dumka. (in Russian).
- Braginskiy, I.S., Lelekov, L.A. (1987). Iranskaya mifologiya. In *Mify narodov mira. Èntsyklopediya* (t. 1: A–K, p. 562). Moskva. (in Russian).
- Bratchenko, S.N. (1971). Pamiatky bahatovalykovoï keramiki. In *Arkheologiya Ukrainskoi RSR*. (Tom pershyi. Pervisna arkheologiya, pp. 334–343.). Kyiv: Naukova dumka. (in Ukrainian).
- Bratchenko, S.N. (1985). Kultura mnogovalikovoy keramiki. In *Arheologiya Ukrainskoy SSR*. (Tom pervyi. Pervobytnaya arheologiya, pp. 451–458.). Kiev: Naukova dumka.
- Burdo, N.V. (2004). Sakralnyi svit trypilskoi tsyvilizatsii. In *Entsyklopediia trypilskoi tsyvilizatsii* (t. 1, knyha 1, pp. 344–419). Kyiv. (in Ukrainian).
- Voropai, O. (1991). *Zvychai nashoho narodu. Etnografichniy narys*. Tom II. Kyiv. (in Ukrainian).
- Voitovych, M. (2016). Pokhovalni pamiatky piznogo etapu kultury shnurovoi keramiki na terytorii Ukrainskoho Prykarpattia. *Materials and studies on archeology of Sub-Carpathian and Volhynian area*, 20, 69–116. (in Ukrainian).
- Geishtor, A. (2015). *Slovianska mifolohiia*. Kyiv. (in Ukrainian).
- Hoshchitska, T. (2019). Symvol dereva u svitovykh mifolohiiakh ta mifolohema svitovoho dereva (u porivnyalnomu konteksti tan a prykladi tradytsiinoï kultury Ukrainskykh Karpat). *Narodoznavchi zoshyty*, 3(147), 622–640. (in Ukrainian).
- Hoshchitska, T. (2020). Obraz dereva u pokhovalnii obriadovosti ukraintsiv Karpat. *Narodoznavchi zoshyty*, 2(152), 293–310. (in Ukrainian).
- Graves, R. (1992). *Mify Drevney Gretsii*. Moskva. (in Russian).
- Danilenko, V.N. (1974). *Èneolit Ukrainy*. Kiev: Naukova dumka. (in Russian).
- Dombrovskiy, Ya. (1970). Problemy vostochnykh svyazey luzhitskoy kultury. *Sovetskaya arheologiya*, 3, 76–89. (in Russian).
- Èliade, M. (2020). *Istoriya very i religioznykh idey*. T. I. Ot kamennogo veka do Èlevsinskih misteriy. Moskva. (in Russian).
- Ivanova-Buchatskaya, I.V. (2006). *Plattes Land: Simvoly Severnoy Germanii (slaviano-germanskiy etnokulturnyi sintez v mezhdurechie Èlby i Odera)*. Sankt-Peterburg: Nauka. (in Russian).
- Ivanova, S., Kosko, O., & Vlodarhach, P. (2014). Komponent tradytsii kultur shnurovoi keramiki. Amfory u pokhovanniakh yamnoi kultury pivnichno-zakhidnoho Prychornomor'ya. In Koško, A., Potupczyk, M., Razumow, S. (Eds.). (2014). *Naddniestrzańskie kompleksy cmentarzysk kurhanowych społeczności z III i z pierwszej połowy II tysiąclecia przed Chr. w okolicach Jampola, obwód winnicki*.
- Kosko, A., Potupczyk, M., & Razumow, S. (Eds.). *Kompleksy kurhannykh mohylnykiv naseleńnia III ta pershoi polovyny II tysiacholit do R. Kh. z terytorii Naddnistrianshchyny nepodalik mista Yampil Vinnytskoi oblasti*, 351–386. Poznań: Wydawnictwo Nauka i innowacje. (in Ukrainian).
- Kandyba, O. (2004). *Shypyntsi. Mystetstvo ta znariaddya neolitychnoho selyshcha*. Chernivtsi. (in Ukrainian).
- Kachmar, M. (2012). Strukturno-semantychna svojeridnist ukrainskykh etiolohichnykh lehend iz dendrolohichnymy motyvamy. *Literatura. Folklor. Problemy poetyky*, 36, 122–129. (in Ukrainian).

- Kozak, D.N., & Pavliv, D.Yu. (1999). Mohylnyk ulvivetskoho typu poblyzu s. Horodok na Volyni. *Arkheologiya*, 3, 71–81 (in Ukrainian).
- Kononenko, O.A. (2017). *Ukrainska mifolohiia. Folklor, kazky, zvychai, obriady*. Kharkiv. (in Ukrainian).
- Krushelnyska, L.I. (1976). *Pivnichne Prykarpattia i Zakhidna Volyn za doby rannoho zaliza*. Kyiv: Naukova dumka. (in Ukrainian).
- Leskov, O.M., Kravchenko, E.A., & Hoshko T.Yu. (2019). *Mohylnyk bilozerskoi kultury bilia s. Shyroke*. Lviv. (in Ukrainian).
- Meletinskiy, E.M. (1987). Iggdrasil. In *Mify narodov mira. Èntsyklopediya* (t. 1: A–K, pp. 478–479). Moskva. (in Russian).
- Melyukova, A.I. (1979). *Skifiya i frakiyskiy mir*. Moskva: Nauka. (in Russian).
- Movsha, T.H. (1985). Pozdnyy etap tripolskoy kultury. In *Arheologiya Ukrainskoy SSR*. (Tom pervyi. Pervobytnaya arheologiya, pp. 223–263.). Kiev: Naukova dumka. (in Russian).
- Modzelevskii, K. (2015). Vstup do knyhy A. Geishtora «Slovianska mifolohiia». In Geishtor, A. (2015). *Slovianska mifolohiia*. Kyiv. (in Ukrainian).
- Pavliv, D. (1992). Keramichnyi kompleks Rovantsivskoho mohylnyka. *Novi materialy z arkheologii Prykarpattia i Volyni*, 2, 34–36. (in Ukrainian).
- Pavliv, D. (1993). Novi pamiatky «luzhytskoi» kultury na zakhodi Ukrainy. In Krushelnyska, L. (Ed.). (1993). *Pamiatky halshtatskoho periodu mezhyrichchia Visly, Dnistra i Prypiati*, Kyiv, 11–56 (in Ukrainian).
- Pavliv, D. (2006). Pamiatky kintsia doby bronzy – pochatku rannozaliznoi doby iz s. Ulvivok na Sokalshchyni. *Materials and studies on archeology of Sub-Carpathian and Volhynian area*, 10, 154–165 (in Ukrainian).
- Pavliv, D. (2008). Ulvivetski kelykhy. *Materials and studies on archeology of Sub-Carpathian and Volhynian area*, 12, 68–102 (in Ukrainian).
- Pavliv, D. (2018). Osoblyvi formy keramiky z mohylnykiv ulvivetsko-rovantsivskoho typu. *Materials and studies on archeology of Sub-Carpathian and Volhynian area*, 22, 111–122 (in Ukrainian).
- Pavliv, D. (2020). Pokhovannia pomorskoi kultury v kamianykh hrobnitsiakh na zakhodi Ukrainy. In *Dukhovna kultura naselennia Prykarpattia, Volyni i Zakarpattia vid naidavnishykh chasiv do serednovichchia (vybrani problemy)*, 236–275. Lviv. (in Ukrainian).
- Parandovskiy, Ya. (1977). *Mifolohiia*. Kyiv. (in Ukrainian).
- Reder, D.G. (1988). Osiris. In *Mify narodov mira. Èntsyklopediya* (t. 2: K–Ya, pp. 267–268). Moskva. (in Russian).
- Rybakov, B.A. (1962). Kalendár IV v. iz zemli polyan. *Sovetskaya arheologiya*, 4, 66–89. (in Russian).
- Tarnovych, Yu. (1941). *Lemkivshchyna. Materiialna kultura*. Krakiv. (in Ukrainian).
- Toporov, V.N. (1987). Drevo mirovoe. In *Mify narodov mira. Èntsyklopediya* (t. 1: A–K, pp. 398–406). Moskva. (in Russian).
- Toporov, V.N. (1988). Mozhzhevelnik. In *Mify narodov mira. Èntsyklopediya* (t. 2: K–Ya, p. 164). Moskva. (in Russian).
- Toporov, V.N. (1988a). Reka. In *Mify narodov mira. Èntsyklopediya* (t. 2: K–Ya, pp. 374–376). Moskva. (in Russian).
- Toporov, V.N. (2010). *Mirovoe derevo. Universalnye znakovye komplekxy, 1*. Moskva. (in Russian).
- Fyodorov, G.B. (1960). Malaeshtskiy mogilnik (pamiatnik cherniahovskoy kultury v basseine reki Prut). In (in Materialy i issledovaniya po arheologii SSSR, 82 (Cherniahovskaya kultura, 253–301). Moskva. (in Russian).
- Frezer, D.D. (1983). *Zolotaya vetv'. Issledovaniya magii i religii*. Moskva. (in Russian).
- Chernysh, E.K. (1982). Èneolit Pravoberezhnoy Ukrainy i Moldavii. In Mason, V.M., Merpert, N.Ya. (Eds.). (1982). *Arheologiya SSSR. (Èneolit SSSR, pp. 165–262)*. (in Russian).
- Ukrainski zamovliannia*. Uporiadnyk Moskalenko, M.N. Avtor peredmovy ta komentaria Novykova, M.O. Kyiv, 1993. (in Ukrainian).
- Ukrainski narodni pisni v zapyskah Zoriana Dolengy-Khodakovskoho (z Halychyny, Volyni, Podillia, Prydniprianshchyny i Polissia)*. Uporiadkuvannia, tekstolohichna interpretatsiia i komentari Deia, O.I. Kyiv: Naukova dumka, 1974. (in Ukrainian).

- Shcherbakivskiy, V. (1925). *Osnovni elementy ornamentatsii ukrainskykh pysanok ta ikhnie pokhodzhennia*. Praha: Vydannia ukrainskoho istorychno-filolohychnoho tovarystva u Prazi. (in Ukrainian).
- Borkowski, J., & Kasprzak, A. (2009). Zniszone cmentarzysko kultury pomorskiej w dorzeczu Parsęty. Miechęcino, gm. Dygowo, stan 5. *Nowe materiały kultury łużyckiej i pomorskiej z Pomorza*. Gdańsk, 53–62. (in Polish).
- Coldstream, J.N. (2003). *Geometric Greece 900–700 BC*. Second edition. London and New York. Routledge.
- Czopek, S. (1997). Uwagi o kulturze łużyckiej na Lubelszczyźnie. *Archeologia Polski Środkowoschodniej*, II, 210–226. (in Polish).
- Czopek, S. (2001). *Pysznica pow. Stalowa Wola stanowisko 1 – cmentarzysko ciałopalne z przełomu epok brązu i żelaza*. Rzeszów. (in Polish).
- Hänsel, B. (1976). *Beiträge zur regionalen und chronologischen Gliederung der älteren Hallstattzeit an der unteren Donau*. Teil I, II. Bonn. (in German).
- Hensel, W. (1988). *Polska starożytna*. Wyd. III. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź. (in Polish).
- Hoernes, M. (1898). *Urgeschichte der Bildenden Kunst in Europa von den anfängen bis um 500 vor Chr.* Wien. (in German).
- Hrala, J. (1976). *Malý labyrint archeologie*. Praha: Albatros. (in Czech).
- Jarosz, P. (2016). Kultura ceramiki snurowej na Wyżynie Lubelskiej i terenach przyległych. W Jarosz, P., Libera, J., & Włodarczak, P. (Red.). *Schylek neolitu na Wyżynie Lubelskiej*, 509–536. Kraków. (in Polish).
- Gediga, B. (1970). *Motywy figuralne w sztuce ludności kultury łużyckiej*. Wrocław. (in Polish).
- Gediga, B. (1979). Zagadnienia religii. W Hensel, W. (red.), *Prahistoria ziem Polskich* (t. IV, Dąbrowski, J., & Rajewski, Z. (red.)). (1979). *Od środkowej epoki brązu do środkowego okresu lateńskiego*, 320–341). Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk: Ossolineum. (in Polish).
- Gediga, B. (2001). Uwagi o problematyce badań sztuki epoki brązu i wczesnej epoki żelaza. W Gediga, B., Mierzwiński, A., Piotrowski, W. (red.). (2001). *Sztuka epoki brązu i wczesnej epoki żelaza w Europie Środkowej*. Wrocław-Biskupin, 11–17. (in Polish).
- Gediga, B., Łaciak, D., Łydźba-Kopczyńska, B., & Markiewicz, M. (2017). *Świat kolorów garncarzy z rejonu Domasławia sprzed około 2800 lat*. Wrocław. (in Polish).
- Jiráň, L. (2001). Symbol und Schema – bildliche Bestimmungsmittel in der jüngeren Vorgeschichte. W Gediga, B., Mierzwiński, A., Piotrowski, W. (red.). *Sztuka epoki brązu i wczesnej epoki żelaza w Europie Środkowej*. Wrocław-Biskupin, 43–58. (in German).
- Kłosińska, E.B. (2008). Stosunki kulturowe i osadnicze na Polesiu Wołyńskim w młodszych odcinkach epoki brązu i we wczesnej epoce żelaza w świetle obecnego stanu badań. W Mogielnicka-Urban, M. (red.). (2008). *Studia z epoki brązu i wczesnej epoki żelaza dedykowane profesorowi Janowi Dąbrowskiemu*, 193–206. Warszawa. (in Polish).
- Kostrzewski, J. (1958). *Kultura łużycka na Pomorzu*. Poznań: Państwowe wydawnictwo naukowe. (in Polish).
- Kwapiński, M. (1999). *Korpus kanop pomorskich*. Cz. I – Pomorze. Gdańsk. (in Polish).
- Machnik, J., Bagińska, J., & Koman, W. (2009). *Neolityczne kurhany na Grzędzie Sokalskiej w świetle badań archeologicznych w latach 1988–2006*. Kraków. (in Polish).
- Makarowicz, P., Kochkin, I., Niebieszczański, J., Romaniszyn, J., Cwaliński, M., Staniuk, R., Lepionka, H., Hildebrandt-Radke, I., Panakhyd, H., Boltryk, Y., Rud, V., Wawrusiewicz, A., Tkachuk, T., Skrzyniecki, R., & Bahyrycz, C. (2016). *Catalogue of Komarów Culture Barrow Cemeteries in the Upper Dniester Drainage Basin (former Stanisławów province)*. Poznań.
- Miśkiewicz, J., & Węgrzynowicz, T. (1974). Cmentarzyska kultury łużyckiej z Kosina, pow. Krasnik (stanowiska I, II, III). *Wiadomości archeologiczne*, XXXIX, z. 2, 131–204. (in Polish).
- Modzelewski, K. (2004). *Barbarzyńska Europa*. Warszawa. (in Polish).
- Müller-Karpe, H. (1959). *Beiträge zur Chronologie der Urnenfelderzeit nördlich und südlich der Alpen*. Text. Berlin. (in German).
- Müller-Karpe, H. (1959). *Beiträge zur Chronologie der Urnenfelderzeit nördlich und südlich der Alpen*. Tafeln. Berlin. (in German).

Muzolf, B., & Lorkiewicz, W. (2005). Cmentarzyska w Konstantynowie Ignacewie st. 18 oraz Grabku st. 11, woj. Łódzkie na tle cmentarzysk pomorsko-kłozowych z terenów Polski środkowej. W Fudziński, M., Paner, H. (Red.). (2005). *Aktualne problemy kultury pomorskiej*, 183–220. Gdańsk. (in Polish).

Niezabitowska-Wiśniewska, B., & Wiśniewski, T. (2011). Kurhany kultury ceramiki sznurowej na stanowisku 3 w Ulowie, powiat tomaszowski. W Kowalewska-Marszałek, H., Włodarczak, P. (Red.). (2011). *Kurhany i obrządek pogrzebowy w IV–II tysiącleciu p. n. e.*, 330–369. Kraków, Warszawa. (in Polish).

Ossowski, G. (1879). *Prusy Królewskie*. Kraków. (in Polish).

Ostoja-Zagurski, J. (1996). Ornament i plastyka figuralna – sztuka pradziejowa czy przetworzona magia? W Chochorowski, J. (Red.). (1996). *Problemy epoki brązu i wczesnej epoki żelaza w Europie Środkowej*, Kraków, 415–421. (in Polish).

Piekarczyk, S. (1979). *Mitologia germańska*. Warszawa. (in Polish).

Różańska, H. (1968). Wyobrażenie wojownika na naczyniu kultury pomorskiej. *Wiadomości Archeologiczne*, XXXIII, 386–388. (in Polish).

Sochacki, Z. (1965). Grób z wczesnego okresu epoki brązu we wsi Mokrelipie, pow. Zamość. *Wiadomości archeologiczne*, XXXI, z. 2–3, 174–178. (in Polish).

Sulimirski, T. (1931). *Kultura wysoka*. Kraków. (in Polish).

Sulimirski, T. (1968). *Corded Ware and Globular Amphorae North-East of the Carpathians*. London.

Trybała-Zawiślak, K. (2012). *Kłyżów, stan. 2 i Mokrzychów, stan. 2 – cmentarzyska ciałopalne z wczesnej epoki żelaza*. Collectio archaeologica ressoviensis. Tomus XXI. Rzeszów. (in Polish).

Węgrzynowicz, T. (1963). Cmentarzysko kultury łużyckiej w Młyniskach dawniej pow. Włodzimierz Wołyński. *Wiadomości archeologiczne*, XXIX, z. 1, 9–28. (in Polish).

Węgrzynowicz, T. (2000). Uwagi o figurkach i wizerunkach ptaków ze stanowisk kultury wysokiej. W Gediga, B., & Piotrowska, D. (Red.). (2000). *Kultura symboliczna kręgu pól popielnicowych epoki brązu i wczesnej epoki żelaza w Europie Środkowej*. Warszawa-Wrocław-Biskupin, 227–236. (in Polish).

Стаття: надійшла до редакції 6.10.2020

прийнята до друку 5.11.2020

SEMANTICS OF IMAGES OF FUNERAL VESSELS FROM ROVANTSI CEMETERY OF THE FINAL BRONZE AGE

Dmytro PAVLIV

*Ivan Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies of NAS of Ukraine,
Vynnychenko Str., 24, 79008, Lviv, Ukraine,
e-mail: datamitra@gmail.com*

The study of the semantics of images on archaeological artifacts is a matter of great interest, because the content of ornamental compositions, ideograms, symbolic signs can be interpreted in the context of the sphere of contemporary religious doctrines. This also applies to the ornamentation of ceramic ware found in burials. During the research of bi-ritual cemetery of Ulvivets-Rovantsi cultural group in Rovantsi (Volhyn region), dated back to the second half of IX–VIII centuries B.C., cinerary vase-urn with the remains of cremation was found. The vessel is decorated by images of four «trees» that stand on a wavy line and have raised branches and round tops. One of them differs by presence of broken branches.

Comparative analysis of archaeological materials with using of ethnographic and folklore sources and examples from mythology allows us to explain the semantics of these symbolic signs, which form a holistic ideogram with figurative and symbolic meaning. It is confirmed that such an ideogram, which also occurs in the burial vessels of Corded Ware culture, Komarivska, Bilozerska, Pomeranian and especially Vysotska and Lusatian cultures, can be considered a universal sign system aimed at the figurative expression of one of the oldest religious doctrines.

Image of a tree on a funerary vessel can be associated with image of the «world tree (tree of life)», a universal mythological archetype, a symbolic embodiment of the idea of rebirth, although it can also be a «tree of death» or a «tree of the underworld». It is also noted that it is possible to anthropomorphically interpret the image of a tree as a symbol of souls of the dead who stand on the banks of the river – boundaries of the worlds or float by the «river of death» to the afterlife, as evidenced by the image of water (river) under the tree. It is claimed that the images on the cinerary urn from Rovantsi represent magical signs-symbols used by ancient people, applied to the burial vessels to ensure «transition» of the dead to the afterlife and subsequent revival, possibly an encoded story about dead whose remains were buried in this vessel. After all, at the base of such beliefs is the ancient cult of ancestors known in wide areas in many cultures, which belong to different historical periods and ethnic groups.

Key words: Late Bronze Age, Rovantsi cemetery, cremation, funerary vessels, semantics of images, magical signs-symbols, cult of ancestors, idea of revival.